

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การเกิดขึ้นของการผลิตอุตสาหกรรมในชนบท และการที่ผู้คนในชนบทมิได้ดำรงชีพอยู่ด้วยการเกษตรเพียงอย่างเดียวเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในการศึกษาสังคมชาวนาร่วมสมัย เนื่องจากปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงทั้งในทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจและการเมืองระหว่างเมืองกับชนบท เห็นได้จากการที่ผู้คนซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทโดยเฉพาะในชนบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการผลิตที่หลากหลายในปริมณฑลที่ความเป็นเมืองและชนบทไม่ได้แยกขาดเป็นเอกเทศออกจากกัน

งานศึกษานี้จะเป็นการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ชนบทแห่งหนึ่งในภาคเหนือของประเทศไทย ภายใต้ระบบหัตถอุตสาหกรรมซึ่งเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงในระดับโลกที่เข้าไปทำงานในระดับหมู่บ้าน โดยมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิมเป็นตัวรองรับ และเอื้ออำนวยให้ระบบการผลิตดังกล่าวทำงานไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผ่านการสร้างโรงงานผลิต (cottage manufacturer) ย่อยๆ แบบเหมาช่วงขึ้นในชุมชนตามกลุ่มเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม

พื้นที่กรณีศึกษานี้คือหมู่บ้าน “บ้านหม้อ” หรือชื่อทางราชการว่า “หมู่บ้านทุ่งด้อม” เป็นหมู่บ้านหนึ่งของ ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ บริบทเฉพาะที่น่าสนใจของหมู่บ้านแห่งนี้คือมีประวัติศาสตร์ของการผลิตนอกภาคเกษตรกรรมควบคู่ไปกับการผลิตในภาคเกษตรมาเป็นเวลานานนับแต่ก่อตั้งชุมชนราว 200 ปีที่ผ่านมา (ข้อมูลประวัติวัดทุ่งด้อม) ผู้คนในสมัยก่อตั้งชุมชนมีทักษะในการผลิตภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ เพื่อแลกเปลี่ยนและขายควบคู่ไปกับการทำนา ความเปลี่ยนแปลงของการผลิตโดยเฉพาะการขยายตัวของการผลิตนอกภาคเกษตรเกิดขึ้นในช่วงหลังของทศวรรษที่ 2510 ซึ่งสอดคล้องกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่และอำเภอสันกำแพง (กนกพร ดิบุรี, 2541: 61) ทำให้การผลิตนอกภาคเกษตรมีความสำคัญกับคนในพื้นที่มากขึ้น

ในช่วงแรกหัตถกรรมที่คนในหมู่บ้านทำการผลิตคือสินค้าที่ระลึกประกอบด้วยตุ๊กตาชาวเขาเผ่าต่างๆ และงานหัตถกรรมจากไม้ไผ่ เช่น รถตุ๊กตุ๊กจำลอง ชิงช้าจำลอง สุ่มไก่จำลอง เป็นต้น การผลิตหัตถกรรมแปรรูปไม้มะม่วงซึ่งเป็นหัตถกรรมที่สำคัญของชุมชนในขณะนี้เริ่มขึ้นใน

ทศวรรษที่ 2540 และได้ขยายการผลิตจนถึงผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนเข้ามาร่วมอยู่ในกระบวนการผลิตดังกล่าว

จากข้อมูลพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทรายแสดงให้เห็นว่า ภายในหมู่บ้านบ้านหม้อมีโรงงานที่ทำการผลิตหัตถกรรมจากไม้มะม่วงครบวงจร 18 โรงงาน และมีสถานที่ผลิตหรือโรงงานขนาดเล็กย่อยที่ผลิตชิ้นงานในขั้นตอนต่างๆ กระจายตามครัวเรือนของหมู่บ้านอีกถึง 34 แห่ง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้มีความน่าสนใจในทางการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทเนื่องจากเหตุผล 2 ประการสำคัญด้วยกันคือ

ประการแรก ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงชุมชนชาวนาแห่งหนึ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการผลิตทั้งภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร (เพื่อขาย) มาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนและมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน มิใช่ภาพของชาวนาที่ทำการผลิตเกษตรแบบพอเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนหรือภายในชุมชนเป็นหลักเท่านั้น ซึ่งมุมมองเช่นนั้นอาจนับได้ว่าเป็น “สารัตถะนิยม” (essentialism) เกี่ยวกับสังคมชาวนา อันเป็นมรดกจากการจัดจำแนกชาวนาที่ทำเกษตรในชนบทออกไปจากกรรมมาชีพที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในเมือง ของงานที่ศึกษาสังคมชาวนาซึ่งอาศัยแนวความคิดมาร์กซิสต์ดั้งเดิม (classical Marxist)

กล่าวคือ งานศึกษาสังคมชาวนาในช่วงแรกที่ใช้แนวความคิดมาร์กซิสต์ในการศึกษาสังคมชาวนาในรัสเซียและยุโรป เช่น งานศึกษาของ วิ. ไอ. เลนิน เรื่อง “The Development of Capitalism in Russia” (Lenin, 1899 อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) คาร์ล เคาท์สกี ในงานศึกษา “The Agrarian Question” (Kautsky, 1899) รวมถึงชายานอฟ เรื่อง “The Theory of Peasant Economy” (Chayanov, 1926 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2546) พวกเขาได้แบ่งแยกชาวนาในยุโรปและวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมของชาวนาออกจากกรรมมาชีพและวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรม

โดยเฉพาะชายานอฟซึ่งเสนอทฤษฎี “เศรษฐกิจชาวนา” (Peasant Economy Theory) ว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีวิธีการผลิตเฉพาะแตกต่างไปจากสังคมทุนนิยม และไม่สังกัดอยู่ในลำดับขั้นพัฒนาการของสังคมตามแนวความคิดของมาร์กซ์ (ที่มองว่าสังคมมนุษย์พัฒนาจากสังคมทาสไปสู่สังคมฟิวดัล สังคมทุนนิยม และสังคมสังคมนิยมตามลำดับ) ชายานอฟ เสนอว่าชาวนาคือผู้ที่อาศัยอยู่นอกเขตเมือง ทำการผลิตแบบการเกษตรเพื่อการยังชีพซึ่งใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก โคດเคียวตัวเองออกจากตลาดและผลิตอย่าง “บูตริคตัวเอง” (self exploitation) เมื่อยามที่ไม่สามารถทำการผลิตได้เพียงพอต่อการบริโภคของครัวเรือนและชุมชน (Chayanov, 1926 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2546)

แม้ว่าข้อถกเถียงที่กล่าวมาข้างต้นจะเป็นแนวความคิดที่พัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายสังคมชาวนาในบริบทของประเทศรัสเซียและทวีปยุโรป ซึ่งห่างไกลจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมชนบทในประเทศโลกที่สามในปัจจุบัน แต่ต้นสกุลความคิดหลักเหล่านี้ได้เป็นรากฐานในการศึกษาสังคมชาวนา และเป็นที่มาของข้อถกเถียงทางความคิดและทฤษฎีในการศึกษาสังคมชาวนาในเวลาต่อมา ซึ่งมองว่าสังคมชาวนามีรูปแบบการผลิตแบบพอยังชีพแยกตัวจากการค้าและทุน มองว่าชาวนาคือผู้ที่มีอาชีพเพาะปลูกพืชผลหรือเลี้ยงปศุสัตว์อยู่นอกเมือง ผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคในครัวเรือนหรือภายในชุมชนของตนเป็นหลัก มิได้ทำการเพาะปลูกเพื่อขายแล้วนำมาสะสมทุนเพื่อขยายการผลิตให้มากขึ้นในฤดูกาลต่อไปดังเช่น “เกษตรกร” (Farmer) หรือ “ผู้ประกอบการ” (entrepreneur)

อย่างไรก็ตามการศึกษาสังคมชาวนาโดยเฉพาะในประเทศโลกที่สาม หรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของงานศึกษาร่วมสมัยหลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างชนบทกับเมือง การเกษตรและอุตสาหกรรม รวมถึงยุทธศาสตร์การปรับตัวและตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงจากรัฐและทุนที่หลากหลาย

งานศึกษาของมาร์ค ริทชี (Ritchie, 1996) ที่ศึกษาชนบทของประเทศไทย กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างชนบทกับเมืองอันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ที่เข้มข้นขึ้นทั้งทางสังคม และเศรษฐกิจระหว่างเมืองกับชนบท คนในชนบทสามารถเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างพื้นที่ชนบทกับเมืองและอาชีพเกษตรกรรมกับการเป็นแรงงานก่อสร้างในเมือง สะท้อนให้เห็นว่าพรมแดนระหว่างเมืองกับชนบทสลายตัวลง หรืองานศึกษาของโจนาธาน ริกก์ (Jonathan Rigg) ในปี ค.ศ. 2001 เขาได้อธิบายว่าพื้นที่เมืองกับชนบทมีความเคลื่อนไหว และการแทรกซึมระหว่างกันทั้งในด้านพื้นที่และการผลิต เป็นผลให้คนในชนบททั้งในระดับปัจเจกและระดับครัวเรือนได้เข้าร่วมในระบบการผลิตที่หลากหลายในเวลาเดียวกัน และด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ที่จะแยกผลประโยชน์ของคนในชนบทว่ามีความแตกต่างไปจากคนในเมือง เนื่องจากพื้นที่ชนบทถูกแทรกซึมไปด้วยกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใหม่และกิจกรรมใหม่ๆ ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระดับกว้างที่สัมพันธ์กับเมือง (Rigg, 2001)

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่อาชีพนอกภาคเกษตรทวีความสำคัญกับคนในชนบทไม่น้อยไปกว่าอาชีพในภาคการเกษตร ในขณะเดียวกันการขายตัวของอุตสาหกรรมกับการผลิตในภาคเกษตรก็มีได้เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การผลิตอุตสาหกรรมไม่ได้เข้ามาแทนที่หรือลดล้างการผลิตในภาคเกษตรดังทฤษฎีสาย “การเปลี่ยนผ่านของสังคมเกษตร” (agrarian transition) ซึ่งมองว่าอุตสาหกรรมจะเข้ามาแทนที่การผลิตเกษตร และชาวนาจะหายไปจากการกระบวนการกลายเป็นแรงงานรับจ้าง

(proletarianization) (Lenin อ้างใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) หรือมุมมองที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในสมัยใหม่จะทำให้ชาวนาสูงสลายไป เพราะความเปลี่ยนแปลงนั้นจะทำให้ชาวนากลายไปเป็นแรงงานรับจ้าง (wage labor) คนงาน (worker) หรือ เกษตรกร (farmer) ในที่สุด (Elson, 1997)

ประการที่สอง ระบบอุตสาหกรรมในชนบทมิได้เป็นการกระทำที่มาจากรัฐหรือทุนจากภายนอกในลักษณะครอบงำทางเดียว รัฐและทุนมิได้เข้ามาจัดการให้เกิดอุตสาหกรรมขึ้นภายในชุมชน แต่อุตสาหกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน รวมถึงมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิม (หรือผลิตสร้างใหม่) เป็นปัจจัยรองรับอยู่ด้วย

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในกรณีศึกษานี้จะเป็นการศึกษากระบวนการปรับประยุกต์ใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะ “เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม” (social networks) เข้ากับการผลิต ทั้งในมิติเป็น “ทุนทางสังคม” และมีมิติที่เป็น “เครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม” ในสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยที่เอื้อให้ระบบอุตสาหกรรมสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากมุมมองนี้จะเป็นการช่วยลดลักษณะที่เป็นคู่ตรงข้ามในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการอุตสาหกรรมในชนบทในแบบที่มองโครงสร้างที่เป็นตัวกำหนด (structure) หรือให้ความสำคัญกับอิสระของผู้กระทำการ (agency) อย่างใดอย่างหนึ่ง

มุมมองที่ว่าเป็นการให้ความสำคัญกับโครงสร้างมากจนเกินไปนั้นคือการมองว่ากระบวนการ “พัฒนา” ชนบทเป็นไปอย่างครอบงำทางเดียว (The imposition of regulation) ที่รัฐหรือทุนเป็นผู้กำหนดผ่านการ “ผนวก” ให้ชนบทเป็นส่วนหนึ่งของรัฐและทุน โดยไม่เห็นเห็นถึงการเลือกรับหรือปรับประยุกต์บางด้านของ “การพัฒนา” เพื่อตอบสนองต่อบริบทและเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละพื้นที่

ในขณะเดียวกันนั้น ภายในชนบทเองก็มีความแตกต่างภายใน (rural differentiation) ที่ส่งผลให้ผู้คนในชนบทมีข้อจำกัดในการเข้าถึงและสนองตอบต่อทุนได้ในระดับที่ต่างกัน ฉะนั้นจึงไม่สามารถมองผู้ผลิตแต่ละรายในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลผู้กระทำการ (agency) ที่เป็นอิสระไปจากโครงสร้าง ในความหมายที่ว่าปัจเจกบุคคลใดๆ ในชนบทก็สามารถสัมพันธ์กับรัฐและทุนสมัยใหม่ หรือความเปลี่ยนแปลงการผลิตของระบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่ยืดหยุ่นโดยตรงได้อย่างเสมอกัน

ฉะนั้นการศึกษารั้งนี้จึงมุ่งศึกษาในสองประเด็น คือ หนึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทส่งผลให้เกิดระบบผลิตอุตสาหกรรมซึ่งกระจายการผลิตแบบเหมาช่วงอย่างไร และสองภายใต้ระบบการผลิตแบบรับเหมาช่วง ผู้ผลิตกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะผู้รับเหมาช่วงปรับใช้

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ให้เข้ากับการผลิตหัตถอุตสาหกรรมของคนในชุมชนอย่างไร

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 การเกิดขึ้นของกลุ่มการผลิตแบบเหมาช่วง และกระบวนการกลายเป็นผู้รับผลิตแบบเหมาช่วง สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการผลิต ตลอดจนนโยบาย “การพัฒนาชนบท” ที่ผ่านมาอย่างไร

1.2.2 ภายใต้บริบทของการผลิตอุตสาหกรรมแบบยืดหยุ่นที่ขยายตัวเข้าไปในพื้นที่ชนบท ผู้คนในพื้นที่กรณีศึกษามีการปรับใช้ หรือผลิตสร้างใหม่ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เป็นเครือข่าย (social networks) อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของสังคมชนบทชนานเมืองทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร

1.3.2 เพื่อศึกษาถึงการก่อรูปของผู้ผลิตแต่ละประเภทในระบบหัตถอุตสาหกรรมในชนบทเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการก่อรูปของทุนท้องถิ่นในระดับหมู่บ้านและกระบวนการกลายเป็แรงงานรับจ้างในภาคหัตถอุตสาหกรรม

1.3.3 เพื่อศึกษาการปรับใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นฐานทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการผลิตหัตถอุตสาหกรรมของพื้นที่กรณีศึกษา

1.4 ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

เพื่อให้สอดคล้องกับคำถามและสมมติฐานข้างต้น การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงแบ่งประเด็นการทบทวนงานศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก สังคมชาวนา และความเป็นชาวนาในประเทศโลกที่สาม ในส่วนนี้จะเน้นแนวความคิดเรื่อง “ชาวนายืดหยุ่น” (flexible peasant) ในสังคมชาวนาในประเทศโลกที่สามของ ยศ สันตสมบัติ (2546) กับแนวความคิดเรื่องวิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตที่หลากหลายของสังคมชนบทของโจนาธาน ริก (Rigg, 2001) เป็นแนวความคิดหลัก

ประเด็นที่สอง ระบบหัตถอุตสาหกรรมภายใต้บริบทพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท ในส่วนนี้จะใช้งานศึกษาที่ว่าด้วย “การผลิตอุตสาหกรรมในพื้นที่ชนบท” ของกนกพร คีบุรี (2548) และธัญลักษณ์ ศรีสง่า (2550) เป็นวรรณกรรมทบทวน เนื่องจากกรณีศึกษาของกนกพร คีบุรี เป็นการศึกษา

ถึงการสร้างเครือข่ายสังคมของแรงงานสตรีเย็บผ้าสำเร็จรูป ซึ่งเป็นตัวอย่างของการปรับความสัมพันธ์ของผู้ผลิตภายใต้การผลิตสินค้าเพื่อตลาดระดับโลกในชนบท ขณะทำงานศึกษาของ ธัญลักษณ์ ศรีสง่า ซึ่งศึกษาถึงการผลิตผ้าฝ้ายทอมือเชิงอุตสาหกรรม เป็นตัวอย่างของงานศึกษาที่ศึกษาการนิยามสร้างอัตลักษณ์ของแรงงานทอผ้าหญิงภายใต้บริบทการทำให้ผลิตภัณฑ์ของท้องถิ่นกลายเป็นสินค้าในตลาดโลก โดยผู้ศึกษาจะประยุกต์ใช้แนวความคิดดังกล่าวในการอธิบายเกี่ยวกับหัตถอุตสาหกรรม (craft Industry) ซึ่งต้องอาศัยตระหนักรู้ทางวัฒนธรรม เช่น ความเป็น “แม่เลี้ยง” (ในขณะที่งานศึกษาของกนกพรเป็น “นายจ้าง”) หรือความเป็นช่างฝีมือของช่างทอผ้าที่มีประวัติศาสตร์ของความชำนาญมาเป็นเวลานาน ภายใต้บริบทพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท

ประเด็นที่สาม การยึดโยงทางวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจกับเครือข่ายทางสังคมในฐานะทุนทางสังคม และในฐานะเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ประเด็นนี้จะอภิปรายถึงมุมมองที่มองเครือข่ายทางสังคมในฐานะที่เป็นทุนทางสังคม กับเครือข่ายทางสังคมในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอ้อม ซึ่งสะท้อนให้เห็นความแตกต่างภายในชนบท (rural differentiation) โดยใช้แนวความคิดเรื่อง “เครือข่ายทางสังคม” ในพื้นที่ชนบทของชาติชาย ณ เชียงใหม่ (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2528) และแนวความคิดเรื่อง “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในท้องถิ่น” ของแอนดรู เทอร์ตัน (Turton, 1989) เพื่อพัฒนาสู่แนวคิดที่มองชาวนาและเกษตรกรในฐานะผู้กระทำการทางสังคม

1.4.1 สังคมชาวนา และความเป็นชาวนาในประเทศโลกที่สาม

การทบทวนงานศึกษาในส่วนที่หนึ่งนี้จะอภิปรายถึงมุมมองเรื่องความเป็นชาวนาและสังคมชาวนาซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 2 มุมมองกว้างๆ ประกอบด้วย หนึ่งมุมมองต่อชาวนาและสังคมชาวนาแบบ “สารัตถะนิยม” ซึ่งมองว่าชาวนาผลิตเพื่อยังชีพและความเป็นชาวนาจะสิ้นสุดไป (de-peasantization) จากการขยายตัวของทุนนิยมเข้าสู่ชนบท กับสองคือมุมมองที่ว่าชาวนาและสังคมชาวนาจะตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในมิติต่างๆ ของชีวิตและปรับวิถีชีวิตและการผลิตเข้ากับการเปลี่ยนแปลงนั้น ผ่านการผสมผสานการดำรงชีวิตและรูปแบบการผลิตที่หลากหลายทั้งในและนอกภาคการเกษตรเข้าไว้ด้วยกัน

1.4.1.1 มุมมองต่อชาวนาและสังคมชาวนาแบบสารัตถะนิยม (essentialism)

ชนบทและความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาเป็นประเด็นศึกษาที่ศาสตร์แขนงต่างๆ ให้ความสนใจทำการศึกษามาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในทางสังคมศาสตร์ แต่ในการศึกษาชนบททางสังคมศาสตร์นั้นด้านหนึ่งก็ได้ก่อให้เกิดแนวความคิดชุดหนึ่งเกี่ยวกับสังคมชาวนา ซึ่งเป็นชุดความคิดที่เป็นมายาคติและสารัตถะนิยมอันมองว่าชาวนาเป็นผู้ที่ทำการผลิต และผลิตซ้ำประเพณี ศิลธรรม และวัฒนธรรมอยู่ภายในชุมชนท้องถิ่นหรือพื้นที่ชนบท (rural area) เท่านั้น

แนวความคิดนี้มีรากฐานจากการอธิบายสังคมชาวนาผ่านทฤษฎีมาร์กซิสต์ดั้งเดิม (classical Marxist) แบบโครงสร้างนิยมที่ได้แบ่งแยก “วิธีการผลิต” (mode of production) ทุนนิยม อุตสาหกรรมและเกษตรกรรมออกจากกันแบบกฎสากล (universal law) ที่มีได้ตั้งประเด็นปัญหา ภายใต้เงื่อนไขหรือบริบทที่เฉพาะ ทำให้คำอธิบายในแนวความคิดนี้มองว่า การเกษตรกรรมและ อุตสาหกรรมเป็นลำดับขั้นของพัฒนาการทางสังคมที่แตกต่างกัน ชาวนาแตกต่างจากกรรมาชีพ เนื่องจากสังคมชาวนาคือสังคมที่ทำการผลิตแบบยังชีพเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและภายในชุมชนเป็นหลัก ทำให้ชาวนาต้องยึดติดกับปัจจัยการผลิตคือที่ดิน และชาวนาไม่มีสำนึกทางชนชั้น (class consciousness) จึงไม่สามารถเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ขณะที่กรรมาชีพจะอยู่ในระบบอุตสาหกรรมในโรงงานงานที่อยู่ในเมืองอย่าง “หลังชนฝา” เพราะไม่มีปัจจัยการผลิตอื่นใดนอกเหนือไปจากแรงงานของตน เมื่อเป็นเช่นนี้กรรมาชีพจึงมีสำนึกทางชนชั้น ฉะนั้นในทัศนะของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) กรรมาชีพจึงเป็นผู้ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม ในขณะที่ชาวนาเป็นผู้ที่ยังผูกติดกับปัจจัยการผลิตคือที่ดินและเป็นอนุรักษนิยม

ภายใต้แนวคิดนี้เมื่อระบบทุนนิยมขยายตัวเข้าไปสู่สังคมชาวนาผลท้ายในท้ายที่สุดจะทำให้ชาวนากลาง และรายย่อยต้องสูญเสียที่ดินและกลายเป็นแรงงานในชนบทในที่สุด (หรือผลิตและบริโภคอย่างซูคริดตัวเองเพิ่มขึ้นตามความคิดของ ชยานอฟ (Alexander Chayanov)) สารัตถะนิยมที่มองว่าสังคมชาวนาอยู่ภายใต้เศรษฐกิจแบบยังชีพ และจะต้องสูญเสียที่ดินจนกลายเป็นกรรมาชีพในชนบทนี้จะเป็นแนวคิดที่สับสน และเป็นพื้นฐานของงานศึกษาสังคมชาวนาในสมัยต่อๆ มาจำนวนมาก

ตัวอย่างของแนวความคิดของนักคิดที่สำคัญที่สนใจศึกษาชนบท และได้สร้างคำอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทอย่างเป็นสารัตถะ เช่น เรดฟิลด์ (Robert Redfield) (Redfield 1947 in Kearney, 1996: 51) เรดฟิลด์ได้ศึกษาชุมชน Tepoztlan ในอเมริกากลางแล้วเสนอว่าชุมชนเทโปซตัน (Tepoztlan) เป็นตัวอย่างที่สะท้อนภาพให้เห็นถึงวัฒนธรรมท้องถิ่น (folk culture) ของอเมริกากลางในอดีต สืบเนื่องจากในทัศนะของเขาสังคมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือมีพื้นที่ที่เป็นท้องถิ่น (folk) และ พื้นที่ที่เป็นเมือง (urban) ซึ่งท้องถิ่นก็จะมีลักษณะของความ เป็นชุมชนขนาดเล็ก (หรือgemeinschaft ของ Tonnies) ที่มีความสัมพันธ์แบบพบปะกัน (face-to-face) มีความแตกต่างทางสังคมระหว่างคนในชุมชนน้อย ในขณะที่พื้นที่เมืองจะเป็นสังคมขนาดใหญ่ (gesellschaft) ที่ความสัมพันธ์ของคนเป็นแบบทางการตรงไปตรงมาหรือมีลักษณะเป็นพันธะสัญญา และเน้นความชำนาญเฉพาะของคนแต่ละกลุ่มในสังคม

แนวความคิดที่ยกมาข้างต้นเป็นตัวอย่างของแนวความคิดสารัตถะนิยมในทางวิชาการ ที่มีต่อชาวนาและสังคมชนบท แต่อย่างไรก็ดีการถกเถียงในวงวิชาการสังคมศาสตร์ในตะวันตกที่

ศึกษาชาวนาและสังคมชนบทก็ดำเนินเรื่อยมา สู่ข้อถกเถียงทางวิชาการที่พยายามสลายมายาคติของชาวนา กล่าวคือในกรณีของอังกฤษการเกิดขึ้นของ “วารสารชาวนาศึกษา” (Journal of Peasant Studies) ในปลายทศวรรษที่ 1960 ต้นทศวรรษที่ 1970 เป็นผลจากความพยายามในการจะสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับสังคมและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมนอกตะวันตกโดยเฉพาะในสังคมประเทศกำลังพัฒนา ในสังคมประเทศโลกที่สามและในสังคมประเทศที่พึ่งได้รับเอกราชจากการเป็นอาณานิคม เพราะในพื้นที่เหล่านั้นการอธิบายความเปลี่ยนแปลงสังคมโดยอาศัยแนวความคิดมาร์กซิสต์ดั้งเดิมมีข้อจำกัดทางบริบท ทำให้ต้องการแนวทางในการศึกษาชาวนาแบบใหม่ที่ต่างไปจากแนวความคิดมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิม แนวความคิดในการศึกษาชาวนาและชาวนาแนวทางใหม่เป็นการประยุกต์ใช้และพัฒนาแนวความคิดมาร์กซิสต์ดั้งเดิม ให้สอดคล้องกับสถานการณ์และบริบทพื้นที่ที่อยู่นอกยุโรป โดยพยายามศึกษาชาวนาโดยสนใจพิจารณาถึงบริบทเฉพาะ ปัจจัยการผลิตที่เฉพาะ และการก่อรูปทางสังคมที่เฉพาะซึ่งทำให้ชาวนาในแต่ละสังคมมีลักษณะที่แตกต่างกัน

ประเด็นที่ผู้ศึกษาเห็นว่ามีความน่าสนใจในการศึกษาและตั้งข้อถกเถียงด้วยคือประเด็นเรื่องการหายไปของชาวนาและความเป็นชาวนา (de-peasantization) ภายใต้บริบทการขยายตัวของทุนนิยม กล่าวคือที่ผ่านมามีงานศึกษาที่สนใจตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับสังคมชาวนาในบริบทที่เฉพาะหลายชิ้น โดยเฉพาะงานที่ศึกษาสังคมชาวนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ งานศึกษาเหล่านั้นให้ข้อสรุปว่าชาวนาและความเป็นชาวนาจะหายไปจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างมหาศาลในภูมิภาคนี้

งานศึกษาของเอลสัน (Elson, 1997) เอลสันใช้ชื่องานศึกษาของเธอว่า “จุดจบของความเป็นชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” งานของเธอให้ภาพและบริบททางประวัติศาสตร์ของสังคมชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เอลสันกล่าวว่าความเปลี่ยนแปลงหลายประการในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ความเข้มแข็งของรัฐ (รัฐยุคหลังอาณานิคมในกรณีประเทศอดีตอาณานิคม) ระบบกฎหมายสมัยใหม่ที่ชัดเจนขึ้น การปฏิวัติทางการสื่อสาร โทรคมนาคม ตลอดจนเศรษฐกิจและการค้าที่เข้มข้นขึ้นได้ทำชาวนาและสังคมชาวนาเดินทางมาถึงจุดที่เรียกว่า “จุดจบของความเป็นชาวนา” (the end of the peasantry) เนื่องจากชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้กลายมาเป็นเกษตรกร (farmer) แรงงาน (worker) และพลเมืองของโลกสมัยใหม่ จากกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายข้างต้น

1.4.1.2 มุมมองว่าชาวนาและสังคมชาวนาจะตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของทุนนิยม

แม้ว่าจะมีแนวความคิดที่มองสังคมชาวนาอย่างเป็นสารัตถะนิยม และอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาอย่างเป็นวิวัฒนาการเส้นตรง แต่ก็มีงานศึกษาที่ให้ความคิดเกี่ยวกับสังคมชาวนาว่าสังคมชาวนามีได้้อยู่อย่างโดดเดี่ยวหรือเป็นเอกเทศจากชุมชนอื่นๆ หรือเมือง ชาวนาไม่ได้ทำการผลิตเกษตรอย่างยังชีพเพียงพอเพื่อตอบสนองความต้องการภายในครัวเรือนหรือชุมชน แต่มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงทั้งทางภูมิภาคและการค้ากับชุมชนอื่นๆ หรือเมืองอื่นๆ นอกจากนี้ชาวนาโดยเฉพาะชาวนาในประเทศโลกที่สามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายและพร้อมที่จะปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น

งานศึกษาของราห์ป บีลส์ (Beals, 1975) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันเป็นตัวอย่างของความพยายามที่จะขยายมุมมองการอธิบายชาวนาและสังคมชาวนา ภายใต้บริบทและเงื่อนไขเฉพาะในงานศึกษาของเขาบีลส์เลือกที่จะนิยามประชากรในพื้นที่อัวซากา (Oaxaca) ว่าเป็น “ชาวนา” มากกว่าจะเป็น “ซาโตเปค” หรือประชากรอินเดียดั้งเดิม (Zapotec-tradition Indian) เพราะความเป็น “ชาวนา” ที่เขาเลือกใช้นี้สื่อความหมายถึงคนที่ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย คือเป็นทั้งชาวนาที่ทำการเพาะปลูกในพื้นที่นาหรือฟาร์ม, เป็นช่างศิลป์-ช่างฝีมือ, เป็นแรงงานรับจ้าง และที่สำคัญคือเป็นผู้ทำการค้าไปพร้อมๆ กันได้ในคนเดียว บีลส์ กล่าวว่าผู้ไม่เห็นด้วยอาจเถียงได้ว่าคนในพื้นที่อัวซากา อยู่ภายใต้เศรษฐกิจแบบยังชีพ (subsistence economy) เนื่องจากเพาะปลูกพืชอาหารที่ใช้ในการบริโภคส่วนใหญ่ได้เอง แต่จากข้อมูลสนามเขาพบว่าผู้คนในพื้นที่ดังกล่าวยังต้องพึ่งพิงตลาดเพื่อจัดหาอาหารหรือสินค้าอุปโภคบริโภคอื่นที่ไม่สามารถผลิตได้เองในครัวเรือนหรือภายในชุมชนอีกเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นชาวนาส่วนใหญ่ในพื้นที่ยังใช้ “ความรู้ และทักษะ” (knowledge and skills) ในการบริหารจัดการทุนและแรงงานในกระบวนการผลิตซึ่งเป็นการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ (economic decision-making) มากกว่าที่จะเป็นการตัดสินใจผลิตเพียงเพื่อให้พอแก่การยังชีพ

งานศึกษาของโจเอล คาห์น (Kahn, 1993) ที่ทำการศึกษาผู้ที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคมินังกาเบา (Minanggabau) เขาเริ่มงานศึกษาของเขาด้วยข้อถกเถียงต่อแนวความคิดเรื่องความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตกเป็นศูนย์กลาง (Eurocentrism) ซึ่งเชื่อว่าความเป็นสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนในโลกตะวันตกแล้วจึงขยายตัวออกไปยังภูมิภาคต่างๆ ของโลก ฉะนั้นความทันสมัยเมื่อกล่าวอีกนัยยะหนึ่งก็คือการกลายเป็นตะวันตก (Westernization)

คาห์นจึงสร้างสมมติฐานว่าเป็นไปได้หรือไม่ว่าจะมีความเป็นสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นโดยมีรากฐานจากความเปลี่ยนแปลงภายในระดับท้องถิ่นของเอเชีย (indigenous Asian modernity) เขาตั้ง

ข้อถกเถียงว่าผู้คนในมินังกาเบาเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่โดยมีพื้นฐานจากภายในเอง ความเป็นสมัยใหม่มิได้เป็นมรดกที่ได้รับมาจากตะวันตก ฉะนั้นการกลายเป็นสมัยใหม่ของมินังกาเบาจึงไม่ใช่การกลายเป็นตะวันตก (non-westernization) แต่เป็นการกลายเป็นสมัยใหม่ผ่านการเข้าสู่ “สมัยใหม่แบบอิสลาม” (Islamic modernism) (Kahn, 1993: 117 - 119) เหตุที่คาห์นตั้งสมมติฐานเช่นนี้ก็เนื่องจากเขาเห็นว่ากรมองความเป็นสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นแห่งแรกในสังคมตะวันตกแล้วจึงพัฒนาไปสู่สังคมอื่นๆ เป็น “วาทกรรมตะวันตก” (western discourse) และแนวความคิดแบบตะวันออกนิยม (Orientalism) ซึ่งไม่มีความสามารถในการที่จะอธิบายสังคมอื่นๆ ที่อยู่นอกตะวันตกได้อย่างเพียงพอ

ความเป็นชาวนา (peasantism) ในทัศนะของคาห์นก็เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่ที่เป็นผลมาจากบริบทความเปลี่ยนแปลงภายในของพื้นที่ กล่าวคือความเป็นชาวนาในทัศนะของคาห์นไม่ได้หมายถึงชาวนาอย่างเป็นสาระัตถนิยม แต่ชาวนาในบริบทสมัยใหม่ของมินังกาเบาคือ “กิจการที่มีฐานอยู่ที่ครัวเรือน” (household-based enterprise) ซึ่งจะทำการผลิตซ้ำกิจกรรมที่สร้างผลผลิตของครัวเรือนของตน (reproduction of their production activities)

เหตุที่คาห์นสร้างคำอธิบายเช่นนี้ก็เนื่องมาจากเขาเห็นว่าแนวความคิดมาร์กซิสต์ในการศึกษาความแตกต่างทางชนชั้นผ่านการถือครองปัจจัยการผลิต ซึ่งภายใต้มุมมองนั้นสิ่งที่ใช้ในการจำแนกชาวนารวยและชาวนาจนออกจากกัน คือขนาดการถือครองที่ดินเนื่องจากที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดในสังคมเกษตร แนวคิดเช่นนี้หากนำมาอธิบายสังคมมินังกาเบาจะมีปัญหาในเชิงข้อจำกัดทางทฤษฎี เนื่องจากการกระจายปัจจัยการผลิตของมินังกาเบากระทำผ่านครัวเรือนที่ดินจะถูกสืบทอดผ่านสายตระกูลที่ดินยังมิได้กลายเป็นสินค้าที่เข้าถึงได้ผ่านเงินทุน เนื่องจากยังมิได้เกิดตลาดที่ดินขึ้น

ดังนั้นการศึกษาระบบการผลิตของมินังกาเบาตามทัศนะของคาห์น จึงมิได้เป็นการอธิบายด้วยมุมมองแบบชนชั้นและกระบวนการเข้าสู่ทุนนิยมตามแนวความคิดมาร์กซิสต์ แต่เป็นการศึกษาโดยพัฒนาแนวความคิดของชยานอฟเรื่องการผลิตของครัวเรือน หรือเศรษฐกิจของครัวเรือน (household based economy) ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างไปจากระบบทุนนิยมตามความหมายของมาร์กซ์ แต่ในการอธิบายสังคมมินังกาเบาทฤษฎีของชยานอฟก็ต้องถูกพัฒนาโดยสภาพความเป็นจริงของสังคมมินังกาเบา กล่าวคือในสังคมมินังกาเบาความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมเป็นลำดับช่วงชั้น (hierarchy) วางอยู่บนความไม่เท่าเทียมกันทางตระกูลไม่ใช่ขนาดการถือครองที่ดิน เนื่องจากแต่ละตระกูล (suku) และผู้นำตระกูลกับสมาชิกของแต่ละตระกูลจะมีสถานะไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งสังคมมินังกาเบาจัดสรรทรัพยากรผ่านความสัมพันธ์ที่มีพื้นฐานทางเครือญาติและ

หมู่บ้าน (kinship-based/village based) เช่นนี้ มิใช่จัดความสัมพันธ์เป็นชนชั้นผ่านขนาดการถือครองปัจจัยการผลิตแบบมาร์กซิสต์

ประเด็นทางทฤษฎีที่จะได้จากการศึกษาของโจเอล คาห์น ก็คือว่าในการศึกษากระบวนการเข้าสู่ความทันสมัย รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของพื้นที่ประเทศโลกที่สาม ควรอย่างยิ่งที่จะไม่ละเลยความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายในพื้นที่กรณีศึกษา และควรอย่างยิ่งที่จะให้ความสำคัญกับเงื่อนไขของสถาบันทางสังคมหรือบริบทเฉพาะของพื้นที่ควบคู่ไปด้วย เนื่องจากความเป็นสมัยใหม่และการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต (ซึ่งรวมถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเข้าสู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม) ในแต่ละพื้นที่มีกำเนิดและคุณลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันเป็นผลมาจากเงื่อนไขที่กล่าวมาข้างต้น ถ้าพึงเพียงการอธิบายด้วยสามัญสำนึกอย่างง่ายว่าเป็น “การกลายเป็นตะวันตก” หรือ “การเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตก” เป็นคำอธิบายที่ตื้นเขินเกินไป

คิตาฮารา (Kitahara, 2004) เสนอแนวคิดที่ว่าพื้นที่ชนบทของเอเชียตะวันออก ทั้งในส่วนของเอเชียตะวันออกเฉียงเหนือและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้มีการผลิตอยู่ที่ภาคเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมเกษตรเท่านั้น แต่การประกอบอาชีพของคนในชนบทเอเชียตะวันออกเป็นไปโดยหลากหลาย (diversification) โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์ และกระบวนการกลายเป็นเมืองทำให้มีความหลากหลายในอาชีพและเกิดการแบ่งงานกันทำแบบใหม่อันเป็นผลจากการเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมโลก (global industrialization) ที่เกิดขึ้นนับแต่กลางทศวรรษที่ 1980

นอกจากนี้จากการศึกษาของยศ สันตสมบัติ พบว่าชาวนาในภาคเหนือในประเทศไทยพยายามจะสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยไม่เน้นที่จะพึ่งพากิจกรรมหรืออาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเฉพาะเจาะจงอีกต่อไป ซึ่งการปรับตัวนี้แสดงออกได้ใน 3 ลักษณะสำคัญ คือ หนึ่งชาวนาปรับตัวภายใต้การเกษตร เช่น ปลูกข้าวไว้กินพร้อมๆ กับปลูกพืชเงินสด หรือเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร สองปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เช่น ผันตัวเองเป็นแรงงานรับจ้างในช่วงที่เศรษฐกิจเอื้ออำนวยแล้วกลับมาทำการเกษตรในช่วงเศรษฐกิจซบเซา และสามปรับวิถีชีวิตออกไปจากภาคการเกษตร ทำงานราชการหรือเอกชน หรือประกอบอาชีพใหม่ๆ อันเป็นผลจากช่องทางจากโลกาภิวัตน์ เช่น การผลิตแบบเหมาช่วง หรือผลิตภายใต้พันธะสัญญาต่างๆ (ยศ สันตสมบัติ, 2546)

ผู้คนในพื้นที่กรณีศึกษาของการศึกษาคครั้งนี้เป็นผู้ที่ทำการผลิตที่หลากหลาย ทั้งที่อยู่ในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร รวมถึงสัมพันธ์กับตลาดและการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น ฉะนั้นผู้ศึกษาจะวางสมมติฐานว่าผู้คนในพื้นที่กรณีศึกษาเป็น “ชาวนาผู้ยืดหยุ่น” ซึ่งหมายถึงชาวนา

ผู้ปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลง และการผลิตที่หลากหลาย เพื่อทดสอบสมมติฐานเรื่องชวนา และความเป็นชวนาว่าท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ชวนาไม่ได้สูญหายไป แต่ชวนาจะสร้างรูปแบบวิถีชีวิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายเพื่อตอบรับกับความเปลี่ยนแปลง โดยจะทดสอบว่าสมมติฐานเช่นนี้เป็นจริงหรือไม่ อย่างไรจากกรณีศึกษา

1.4.2 ระบบหัตถอุตสาหกรรมภายใต้บริบทพื้นที่ชนเมือง

ประเด็นที่ว่าชวนามีระบบการผลิตอย่างไร และสัมพันธ์กับตลาดหรือทุนนิยมอย่างไร เป็นประเด็นศึกษาที่สำคัญในการศึกษาความเป็นชวนาและเศรษฐกิจของสังคมชวนาอีกประเด็นหนึ่ง การศึกษาครั้งนี้จะดำเนินไปภายใต้ความคิดที่ว่าชวนาไม่ได้ทำการผลิตเพื่อพอยังชีพในสังคมชนบทหรือแยกตัวเป็นเอกเทศจากระบบตลาด แต่ชวนาคือผู้กระทำการทางเศรษฐกิจ (ซึ่งจะเป็นอิสระจากโครงสร้างที่เป็นตัวกำหนดเพียงใดเป็นประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อไป) กล่าวคือชวนามีความชำนาญเฉพาะ (specialization) ในการผลิต และชวนาก็ได้สัมพันธ์กับระบบตลาดและการผลิตเพื่อขายมาเป็นเวลานาน

เห็นได้จากงานศึกษาของแคเธอรีน โบว์ (Bowie, 1988) ที่ได้สลายมายาคติเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง และเศรษฐกิจแบบยังชีพของชวนาในภาคเหนือของประเทศไทยโดยมีขอบเขตการศึกษาย้อนไปไกลถึงอาณาจักรล้านนาช่วงปลายราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน โบว์ได้ให้ภาพของชวนาที่สัมพันธ์กับตลาดตลอดจนสัมพันธ์กับเครือข่ายการผลิตและการกระจายสินค้าที่กว้างขวาง โดยปฏิเสธมายาคติของชุมชนเศรษฐกิจแบบยังชีพของล้านนาไทยโดยชี้ให้เห็นว่าภายในชุมชนล้านนาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีความแตกต่างภายในชุมชนอย่างมากมาย เช่น มีการถือครองขนาดที่ดินในการผลิตที่ไม่เท่ากัน และมีภาวะของการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคอยู่เสมอ โดยเฉพาะการขาดแคลนข้าว

การขาดแคลนข้าวนำไปสู่การแสวงหาช่องทางต่างๆ เพื่อให้ได้ข้าวในการบริโภค เช่น การเป็นแรงงานรับจ้าง การเดินทางไกลเพื่อแลกเปลี่ยน เพื่อการค้า หรือแม้แต่การเดินทางเพื่อขอกทาน ทำให้เห็นถึงการเดินทางติดต่อกันไปมาระหว่างชุมชนต่างๆ แสดงให้เห็นว่าไม่มีชุมชนใดที่สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างยังชีพพอเพียงในตนเอง

ข้อค้นพบที่ทำลายมายาคติเรื่องเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพประการที่สองคือการแสดงให้เห็นว่าในผู้คนในแอ่งเชิงใหม่เป็นผู้ที่มีความชำนาญเฉพาะ (specialization) ในการผลิตที่หลากหลาย ทั้งการเพาะขยายพันธุ์สัตว์ การหาของป่า การผลิตหัตถกรรม เช่น ทำเครื่องไม้ เครื่องเงิน ภาชนะดินเผา หรือเครื่องจักรสาน รวมถึงการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อค้าขายหรือแลกเปลี่ยน

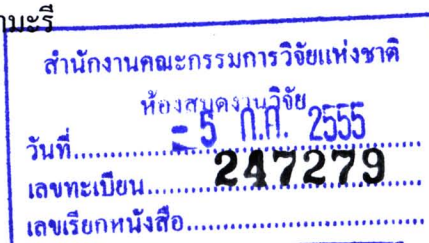
พืชที่สำคัญที่สุดที่ผู้เขียนยกมาอภิปรายคือเมียง และฝ้ายเนื่องจากเป็นพืชที่ทำให้เห็นถึงกระบวนการผลิตที่ซับซ้อนและการใช้ทักษะความชำนาญเฉพาะที่หลากหลาย

กระบวนการผลิตกับขบวนการของการค้าฝ้ายและเมียงซึ่งเป็นสินค้าที่ทำให้เห็นว่าการดำรงชีวิตภายใต้เศรษฐกิจแบบยังชีพ ที่หมายความว่าคนที่คนในชุมชนทำการผลิตผลผลิตทุกอย่างเพื่อการบริโภคได้เองเป็นเพียงมายาคติ นักคิดในสำนักวัฒนธรรมชุมชนในประเทศไทยเชื่อว่า นอกจากความมั่นคงทางอาหารภายในชุมชนแล้วเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย (textile) ก็เป็นผลผลิตอีกประเภทหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองได้ของชุมชนดั้งเดิม ฉะนั้นการสูญเสียความสามารถในการผลิตเครื่องแต่งกายและเข้ามาของผ้าสำเร็จรูปจึงสะท้อนให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของการล่มสลายของการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองในชุมชน แต่จากข้อค้นพบของโบว์ฝ้ายเป็นสินค้าที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะในการผลิต และเป็นสินค้าที่อยู่ภายใต้เครือข่ายการค้าการแลกเปลี่ยนที่กว้างขวางเนื่องจากผลผลิตฝ้ายที่ทำในแอ่งเชียงใหม่ไม่เพียงพอต่อการบริโภคภายในของแอ่งเชียงใหม่ จึงต้องพึ่งพาฝ้ายที่มาจากกระบวนการค้าฝ้ายที่กว้างไกลถึงจากยูนิอัน (Bowie, 1988)

จะเห็นได้ว่าชาวนาเป็นผู้ตอบสนองต่อโอกาสและความเปลี่ยนแปลงที่มีเข้ามาเสมอเป็นเวลานานโดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงร่วมสมัยประการหนึ่งที่พบเห็นได้มากคือ การขยายตัวของกิจกรรมนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะงานอุตสาหกรรมที่ขยายตัวลงไปสู่พื้นที่ในชนบท ในงานศึกษาของจามะรี พัทธกษัณธ์ เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวนาในพื้นที่ภาคเหนือ ที่ได้เข้าไปสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่าระดับเศรษฐกิจชุมชนคือเศรษฐกิจระดับมหัพภาคผ่านการทำงานรับจ้างเป็นรายชิ้นแบบยืดหยุ่น ซึ่งแนวความคิดนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับพื้นที่กรณีศึกษาในครั้งนี้ได้

จามะรีกล่าวว่า รายได้นอกภาคการเกษตรเป็นเครื่องชี้วัดประการหนึ่งของการผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจนอกหมู่บ้านของชาวนา กล่าวคือเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าชาวนาไม่สามารถประกอบอาชีพหลักจากการทำเกษตรกรรมอย่างเดียวได้อีกต่อไป แต่ต้องประกอบอาชีพอื่นๆ อีกหลายอย่างด้วย เพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ภายในชุมชนของตน ซึ่งได้กลายเป็นส่วนประกอบหนึ่งของระบบเศรษฐกิจมหัพภาค ตัวเลขของธนาคารโลกในปี พ.ศ. 2513 ชี้ว่ารายได้ที่เป็นเงินสดของครอบครัวเกษตรกรมากกว่าร้อยละ 40 เป็นรายได้ที่มาจากการทำงานนอกภาคการเกษตร (จามะรี พัทธกษัณธ์, 2530)

ในกรณีของบ้านหม้อ อำเภอสันกำแพงที่นับแต่ทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมาการผลิตภาคอุตสาหกรรมโดยเฉพาะของที่ระลึกจากจังหวัดเชียงใหม่ (และผลิตภัณฑ์ไม้มีมะม่วงในเวลาต่อมาในทศวรรษที่ 2540) ค่อยๆ ทวีความสำคัญขึ้นและกลายมาเป็นรายได้หลักที่เป็นเงินสดของคนส่วนมากในชุมชนตราบนับปัจจุบันสอดคล้องกับงานศึกษาของจามะรี

เมื่อกล่าวถึงการศึกษาเกี่ยวกับการขยายตัวของอุตสาหกรรมสินค้าหัตถกรรมที่ระลึกในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย มีงานศึกษาที่ให้ข้อมูลเชิงสถิติที่น่าสนใจและควรกล่าวถึงในที่นี้ คือ งานศึกษาของไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรีและคณะ (ไชยวัฒน์ รุ่งเรืองศรีและคณะ, 2528) ซึ่งทำการวิจัยหัตถกรรมในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนซึ่งเป็นรายงานการศึกษาวิจัยถึงการทำหัตถกรรม โดยเฉพาะหัตถกรรมการแกะสลักไม้ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดลำพูนโดยทำการศึกษาในปลายปี พ.ศ. 2527 ถึงต้น พ.ศ. 2528 ซึ่งเป็นงานศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงภาพรวมของการผลิตหัตถกรรมการแกะสลักไม้ได้เป็นอย่างดี

คณะวิจัยได้ทำการศึกษาแหล่งผลิตหัตถกรรมทั้งสิ้น 30 แห่ง ในจังหวัดเชียงใหม่ (อำเภอเมืองเชียงใหม่ อ.สันกำแพง อ.หางดง และ อ.สันป่าตอง) และจังหวัดลำพูน (อ.แม่ทา และ อ.ป่าซาง) เป็นที่น่าสังเกตว่าแหล่งผลิตหัตถกรรมแกะสลักไม้ส่วนใหญ่ที่คณะผู้วิจัยพบ มักเป็นพื้นที่ที่อยู่ในระดับหมู่บ้าน ที่อยู่นอกเขตเทศบาลเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ จากกรณีศึกษานี้มีพื้นที่ศึกษาที่อยู่นอกเขตเทศบาลถึง 26 แห่ง ในขณะที่มีหมู่บ้านศึกษาที่อยู่ในเขตเทศบาลเพียง 4 แห่งเท่านั้น

นอกจากนั้นในพื้นที่ทำหัตถกรรมที่อยู่นอกเขตเทศบาลมักทำการผลิตที่บ้าน หรือโรงงานขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ภายในบ้าน มีเพียงในพื้นที่ 4 แห่งที่อยู่ในเขตเทศบาลเท่านั้นที่ทำการผลิตในโรงงานที่สร้างขึ้นเฉพาะเพื่อการผลิตหัตถกรรม การกระจายผลผลิตหัตถกรรมส่วนใหญ่ในขณะนั้นเป็นไปโดยผ่านพ่อค้าคนกลาง จากการศึกษาพบว่า พ่อค้าคนกลาง 8 ราย จากจำนวนทั้งสิ้น 12 รายเป็นพ่อค้าที่มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตเทศบาล

ทั้งยังพบว่าแรงงานที่ทำหัตถกรรมของทั้งสองจังหวัดร้อยละ 74 ยังคงทำการเกษตรควบคู่ไปกับการทำหัตถกรรม (โดยสามารถแบ่งประเภทจากกลุ่มดังกล่าวได้อีก 5 ประเภทโดยเรียงลำดับความมากน้อยคือ หนึ่งเป็นครัวเรือนที่ทำการเกษตรในที่ดินของตนเอง มีจำนวนร้อยละ 41 ของทั้งหมด สองครัวเรือนที่ไม่ที่ที่ดินและไม่ทำการเกษตรร้อยละ 24 สามเป็นกลุ่มที่ไม่ที่ดินและเช่าที่ดินผู้อื่นในการทำการเกษตรร้อยละ 22 เป็นกลุ่มที่มีทั้งที่ดินของตนเองและเช่าที่ดินผู้อื่นเพิ่มเพื่อทำการเกษตรร้อยละ 11 กลุ่มสุดท้ายมีที่ดินแต่ไม่ทำการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 2 เท่านั้น)

จากงานของไชยวัฒน์และคณะในปี พ.ศ. 2528 ได้ชี้ให้เห็นว่า การทำหัตถอุตสาหกรรมของพื้นที่ จ.เชียงใหม่ และ จ.ลำพูน ส่วนใหญ่ทำในพื้นที่นอกเขตเทศบาล หรือในชนบทเป็นหลักซึ่งมักเป็น โรงงานหรือ โรงเรือนผลิตขนาดเล็กตามบ้านเรือน (Cottage Manufacturer) มากกว่าจะเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ โดยมีพ่อค้าคนกลางจากเมืองเป็นตัวกลางในการรับซื้อสินค้าที่ผลิตได้ไปกระจายสู่ตลาดทั้งในและต่างประเทศ

อีกประเด็นหนึ่งงานของไชยวัฒน์และคณะ ได้ชี้ให้เห็นว่าผู้ประกอบการยังคงทำเกษตรกรรมควบคู่ไปกับการผลิตหัตถกรรมด้วย ทำให้เห็นถึงการปะทะประสานและความขัดแย้งระหว่างความเป็นชาวนา และผู้ผลิตหัตถกรรม

การทบทวนวรรณกรรมในกลุ่มนี้ช่วยในงานศึกษาครั้งนี้ในการชี้ให้เห็นถึงประเด็นที่มีความสำคัญ คือความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาและสังคมชาวนากับทุนนิยมและตลาด งานทบทวนวรรณกรรมกลุ่มนี้ชี้ให้เห็นว่าชาวนาเป็นผู้ทำการผลิตที่หลากหลายทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร ไม่ได้อาศัยอยู่อย่างเป็นเอกเทศภายในชุมชนของตนเองแบบพอยังชีพ แต่ชาวนาในที่ต่างๆ รวมทั้งในประเทศไทยสัมพันธ์กับตลาด และเครือข่ายการค้าเสมอมา

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาที่สำคัญอย่างมากต่อการศึกษาครั้งนี้ คืองานศึกษาอุตสาหกรรมในชนบทของกนกพร ดีบุรี และธัญลักษณ์ ศรีสง่า ทั้งสองศึกษาถึงอุตสาหกรรมการผลิตเสื้อผ้าสิ่งทอ แต่กรณีศึกษาแรกของกนกพรเป็นการศึกษาเครือข่ายของแรงงานหญิงในกระบวนการผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปแบบเหมาโหลใน อำเภอสนักำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนงานศึกษาของธัญลักษณ์ศึกษาการผลิตผ้าฝ้ายทอมือใน บ้านหนองเงือก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน งานศึกษาทั้งสองเรื่องนี้มีความแตกต่างกันในประเด็นศึกษาซึ่งขออภิปรายในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษาของผู้ศึกษาดังนี้

งานศึกษาของกนกพร (กนกพร ดีบุรี, 2542) เป็นการศึกษาถึงกระบวนการสร้างเครือข่ายของแรงงานหญิงที่ประกอบอาชีพรับจ้างเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป งานเย็บผ้างดังกล่าวเป็นงานที่มีขบวนการสั่งทำจากเจ้าของทุนซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชน ฉะนั้นรูปแบบและเทคนิควิธีการผลิตจึงเป็นไปตามการสั่งทำของนายทุนจากภายนอกเท่านั้น แรงงานหญิงเหล่านี้จะเข้าไปเย็บผ้าที่บ้านของนายจ้างซึ่งเป็นคนภายในชุมชนเดียวกันซึ่งเป็นผู้รับขบวนการสั่งทำ และอุปถัมภ์จากนายทุนภายนอกชุมชน ฉะนั้นสถานะของนายจ้างจึงเป็นทั้งผู้กระจายงาน ผู้ควบคุมมาตรฐาน รวมถึงร่วมผลิตในกรณีที่ต้องเร่งผลิตให้ทันกำหนด

กนกพรศึกษาถึงกระบวนการที่แรงงานหญิงเหล่านั้นสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเครือข่าย ทั้งกับนายจ้างและผู้รับจ้างผลิตด้วยตนเอง ซึ่งเครือข่ายนี้จะทำให้เธอมีความมั่นคงในการประกอบอาชีพ เช่น นำมาซึ่งงานที่มากขึ้นและมั่นคงขึ้น รวมไปถึงเครือข่ายทำให้พวกเธอมีสถานะในครัวเรือนสูงขึ้นจากการเป็นผู้หารายได้ที่เป็นเงินสดเข้าสู่ครอบครัว ทำให้พวกเธอเป็นมากกว่าแม่บ้านแต่เป็นคนทำงานหารายได้จนเจือครอบครัวเท่าๆ กับ หรือมากกว่าสามีของเธอ แต่กระนั้นก็นับได้ว่าการรวมตัวเป็นเครือข่ายของแรงงานในกรณีศึกษาของกนกพร เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อปรับสถานะของแรงงานหญิงให้สูงขึ้นเหมือนการรวมกลุ่มของแรงงานทั่วไป ไม่ได้เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ซับซ้อนและไม่เท่าเทียมกัน

ในขณะงานศึกษาของธัญลักษณ์ ศรีสง่า (ธัญลักษณ์ ศรีสง่า, 2550) ศึกษาถึงอัตลักษณ์ที่หลากหลายของแรงงานหญิงในอุตสาหกรรมการทอผ้าฝ้ายทอมือ เมื่อเทียบกับเสื้อผ้าสำเร็จรูปในกรณีศึกษาของกนกนกรแล้ว พบว่าการผลิตผ้าฝ้ายทอมือของธัญลักษณ์วางซ้อนอยู่บนความสัมพันธ์ทางสังคมและตรรกะทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อนมากกว่า กล่าวคือการทอผ้าฝ้ายเป็นงานทักษะที่แรงงานหญิงแต่ละคนมีติดตัวไม่เท่ากัน เห็นได้จากการที่แรงงานบางคนเลือกมาทอผ้าในพื้นที่โรงงานซึ่งเป็นบ้านของนายจ้างเพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบ และกระตุ้นความสามารถในการผลิต ในขณะที่ผู้ที่มีความชำนาญในการทอผ้าจะทำการทอผ้าที่บ้านของตนเอง ฉะนั้นประเด็นความเป็นแรงงานจึงไม่ขัดต่อกรณีศึกษาของกนกนกรเท่ากับความเป็นช่างฝีมือที่มีมากกว่า

นอกจากนี้งานศึกษาของกนกนกรผู้จ้างงานมีลักษณะเป็นนายจ้างแต่ในกรณีศึกษาของธัญลักษณ์ผู้จ้างหรือเจ้าของโรงงานซึ่งเป็นคนในชุมชนเดียวกันจะต้องสร้างความสัมพันธ์ในฐานะที่ตนเป็นแม่เลี้ยงจิ้นเพื่อสัมพันธ์กับผู้รับจ้างผลิตซึ่งมีอัตลักษณ์อันหลากหลายและมีกระบวนการปรับเปลี่ยน/ ต่อรองอัตลักษณ์อยู่เสมอ มิได้เป็นเพียง “แรงงานนอกระบบ” เท่านั้น

งานศึกษาของธัญลักษณ์ทำให้เห็นถึงการยึดโยงทางวัฒนธรรม (cultural embeddedness) ในการทำงานอุตสาหกรรมในชนบทมากกว่าเครือข่ายการผลิตของแรงงานดังการศึกษาของกนกนกร เพราะกลุ่มการผลิตของธัญลักษณ์เป็นมากกว่าลูกจ้างตัดเย็บผ้า แต่เป็นการจัดความสัมพันธ์ของแรงงานฝีมือมีทักษะ และแม่เลี้ยงซึ่งต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีแต่เดิม เช่น เป็นญาติ เป็นพี่เป็นน้อง กับ แม่เลี้ยง ฯลฯ ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ภายใต้ระบบอุปถัมภ์มาใช้ในการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิต

งานศึกษาครั้งนี้จึงเลือกที่จะใช้แนวความคิดเรื่องการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิตผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิม ตามกรณีศึกษาของธัญลักษณ์ซึ่งจะทำให้เห็นการผลิตอุตสาหกรรมที่อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีมาแต่เดิม

แต่บริบทของงานศึกษาชิ้นนี้แตกต่างไปจากงานศึกษาของกนกนกรและธัญลักษณ์คือพบว่ามีคนกลุ่มอื่นๆ (นอกเหนือไปจากเจ้าของโรงงานและแรงงานหญิง) ในกระบวนการผลิต โดยเฉพาะผู้รับเหมาซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่มีบทบาทเป็นทั้งผู้ผลิตและนายหน้า (broker) ผู้มีบทบาทอย่างสูงในการปรับใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการยึดโยงทางวัฒนธรรมมาจัดการการผลิต จึงเห็นว่าควรใช้แนวคิดเรื่องเครือข่ายมาผนวกเข้ากับการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน และตรรกะทางวัฒนธรรมในการจัดการการผลิตซึ่งจะเป็นแนวอธิบายของงานศึกษาของกนกนกร โดยเฉพาะของธัญลักษณ์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษานี้

1.4.3 เครือข่ายทางสังคมในฐานะทุนทางสังคม และในฐานะเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม

การศึกษาระบบการผลิตอุตสาหกรรมในชนบทในการศึกษารั้งนี้ ผู้ศึกษาเลือกที่จะใช้แนวความคิดเรื่อง “เครือข่ายทางสังคม” ในการศึกษาเนื่องจากเป็นแนวความคิดที่ประสานมุมมองการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมที่เป็นตัวกำหนด (structure) กับปัจเจกบุคคลในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ (agency) เข้าด้วยกันเนื่องจากมุมมองที่มองความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เป็นเครือข่ายทางสังคมจะช่วยเชื่อมโยงคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมเข้ามาอยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์เดียวกัน

ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างที่เป็นตัวกำหนด กับปัจเจกบุคคลในฐานะผู้กระทำการเป็นประเด็นทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเป็นที่ถกเถียงมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในที่นี้คือเชิงมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ ตัวอย่างของการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสถาบันซึ่งเป็นปัจจัยในเชิงโครงสร้าง เช่น ตลาดเสรี แม้ว่าเมื่อพูดถึงตลาดเสรี แต่ในตลาดที่ดูเหมือนเสรีนั้นก็ยึดโยงกับสถาบันต่างๆ ในสังคมด้วย (embedded in institutions) เป็นต้น (Granovetter, 1985; North, 1990 in Bruggeman, 2008)

รวมถึงข้อถกเถียงของสำนักตรรกะนิยม (Formalist) และสำนักสถาบันนิยม (Substantivism) ซึ่งถกเถียงกันว่าสถาบันทางสังคมมีส่วนกำหนดการทำงานของตลาดหรือไม่ และมีส่วนกำหนดมากน้อยเท่าใด สำนักตรรกะนิยมเชื่อว่ากฎเกณฑ์ของตลาดเป็นอิสระไม่ได้ถูกกำหนดโดยโครงสร้างสังคม จึงสนใจที่กฎเกณฑ์ของตลาดเป็นหลักเนื่องจากโครงสร้างสังคมไม่ได้มีอิทธิพลกำหนดกฎเกณฑ์ของตลาด (undersocialization - Maximisation) ในขณะที่สถาบันนิยมมองว่าสถาบันหรือโครงสร้างสังคมเป็นตัวกำหนดตลาด เช่น แนวความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของเจมส์ สก็อต (Jame C. Scott) เป็นต้น (Granovetter, 1985)

การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในฐานะที่เป็นเครือข่ายของการศึกษารั้งนี้จะเป็นการผสมผสานแนวความคิดในการศึกษาเครือข่ายสองประการ คือ หนึ่งแนวความคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมในฐานะที่เป็น “ทุนทางสังคม” กับสองแนวความคิดที่มองเครือข่ายในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันเข้าไว้ด้วยกัน เนื่องจากมุมมองที่มองว่าเครือข่ายทางสังคมเป็น “ทุนทางสังคม” มีความโน้มเอียงที่จะละเลยการตระหนักถึงเครือข่ายและความสัมพันธ์ภายใต้เครือข่ายที่เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน และความแตกต่าง (differentiation) ภายในสังคมที่เครือข่ายทางสังคมนั้นทำงานอยู่

1.4.3.1 แนวความคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมในฐานะที่เป็น “ทุนทางสังคม”

“ทุน” เป็นศัพท์และแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งต่อมาภายหลังมีนัยยะในทางสังคมวิทยาด้วย นักคิดทางสังคมศาสตร์หลายท่านได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องทุน โดยเฉพาะทุนทางสังคม เช่น เดอ ทอคทิว, เจมส์ โคลแมน, โรเบิร์ต พัทนัม และโดยเฉพาะปีแอร์ บูร์เดีย บูร์เดียเป็นนักคิดที่พัฒนาความคิดของเขาขึ้นมาจากแนวความคิดมาร์กซิสต์ดั้งเดิม

“บูร์เดียได้นำแนวความคิดเรื่องทุนของมาซซมาขยายสู่รูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งอำนาจอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านของวัตถุ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ในชีวิตประจำวัน ปึงเจกบุคคลและกลุ่มต่างนำเอาทุนประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ไปใช้เพื่อเพิ่มพูนฐานะตำแหน่งทางสังคมของตนให้สูงยิ่งขึ้นไปหรืออย่างน้อยก็รักษาไว้ไม่ให้ตกต่ำไปจากเดิม ทรัพยากรกลายเป็นทุนเมื่อถูกนำมาใช้ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และเป็นเป้าหมายของการต่อสู้แย่งชิงในสนามแห่งการแข่งขัน” (ยศ สันตสมบัติ, 2546: 97)

สิ่งที่บูร์เดียเห็นต่างจากมาร์กซิสต์ในเรื่องของทุนก็คือมาร์กซิสต์ส่วนใหญ่เชื่อว่าชนชั้นทางสังคมเป็นสิ่งที่มีความพื้นฐานมาจากการ “ถือครองทุน” ที่ไม่เท่าเทียมกัน ชนชั้นที่สูงกว่าย่อมถือครองทุนที่มากกว่าชนชั้นต่ำกว่า ในขณะที่บูร์เดียกลับเห็นว่าทุนนั้นมีหลายประเภทซึ่งผู้กระทำการ (Agency) จะเลือกปรับใช้หรือเปลี่ยนรูปในการแข่งขันในแต่ละ “สนาม” (field) ได้ ซึ่งแม้จะเป็นการปฏิเสธแนวความคิดมาร์กซิสต์เชิงโครงสร้างของมาร์กซิสต์รุ่นเก่าที่สนใจแต่เรื่องเศรษฐกิจและชนชั้น และมาร์กซิสต์สายโครงสร้าง เช่น อัลธูแซร์ (Louis Althusser) แต่กระนั้นก็ดี ในทัศนะของบูร์เดียก็มิได้มองว่าผู้กระทำการ (Agency) จะสามารถเลือกสรรหรือปรับใช้ทุนประเภทต่างๆ ได้อย่างอิสระ

ประเภทของทุนตามแนวความคิดของบูร์เดียประกอบด้วยทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital), ทุนทางสังคม (Social Capital), ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) และทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ซึ่งขออภิปรายไว้ในที่นี้เพื่อประยุกต์ใช้ในการอธิบายข้อมูลที่พบในพื้นที่กรณีศึกษาต่อไป

ทุนทางสังคม (Social Capital) ทุนทางสังคมก็คือความสัมพันธ์และความเชื่อมโยง (connection) ระหว่างผู้คนเพื่อที่พวกเขาจะสามารถบรรลุสิ่งที่ไม่สามารถทำให้ลุล่วงไปได้ด้วยตัวคนเดียว ผู้คนจะสัมพันธ์กันโดยผ่านเครือข่าย ซึ่งภายในเครือข่าวนั้นเขาจะแบ่งปันคุณค่าร่วม (shared value) กันกับสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่าย ซึ่งเครือข่าวนี้นี้เปรียบเสมือนทรัพยากรและอยู่ในฐานะที่เป็น “ทุน” (capital) (Field, 2003)

ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) แนวคิดเรื่องทุนทางวัฒนธรรมของบูร์เดียครอบคลุมทรัพยากรมากมายหลายประเภทด้วยกันทั้งการศึกษา ความเชี่ยวชาญ หรือความสามารถ

พิเศษต่างๆ เช่น ความสามารถในการพูด ความรอบรู้ในด้านกีฬา ตลอดจนสุนทรียะและรสนิยม ทางด้านอาหารและดนตรี เป็นต้น

ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ทุนทางสัญลักษณ์หมายถึงทุนที่ถูกปฏิเสธ (denied capital) นั่นคือผลประโยชน์ถูกกลบเกลื่อนภายใต้การกระทำที่ดูเผินๆ แล้วไม่มีผลประโยชน์แอบแฝง ความสำคัญของทุนทางสัญลักษณ์เกิดจากการปฏิเสธทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสัญลักษณ์เป็นรูปแบบหนึ่งของอำนาจที่คนทั่วไปมักมองว่าไม่เป็นอำนาจ หากแต่เป็นการยอมรับ เป็นความจงรักภักดีและความมั่นคงซื้อตรงในความสัมพันธ์ทางสังคมชุดใดชุดหนึ่ง

ทุนแต่ละประเภทที่กล่าวมาเปรียบเสมือนทรัพยากรบนหน้าดักที่ผู้คนสามารถปรับใช้ หรือทำให้เปลี่ยนรูปได้ เช่น อาจปรับใช้ให้ทุนทางเศรษฐกิจสร้างให้เกิดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม หรือทุนทางสัญลักษณ์ได้ เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2546: 99)

ตัวอย่างงานศึกษาที่ใช้แนวความคิดเรื่องทุนทางสังคมในความหมายของบัวร์เดียว์ ไปปรับใช้ในการสร้างคำอธิบายคืองานของวินัย บุญลือ วินัยอธิบายแนวความคิดเรื่องทุนทางสังคม ตามมโนทัศน์เรื่องทุนของปีแอร์ บัวร์เดียว์ ผ่านปฏิบัติการในการช่วงชิงอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการเป็นผู้จัดการป่าของ ปะกาณู วินัยกล่าวว่าขายทางสังคมคือทุนทางสังคม โดยยกตัวอย่างว่า ในกรณีของปะกาณูที่ทำไรมานานหลายปีก็อาจสามารถสะสมทุนทางเศรษฐกิจให้มีข้าวพอกิน ทุนทางสังคมของเขาได้จากการอยู่ในสังคมนั้นมานานนับหลายปี ส่วนทุนทางวัฒนธรรมก็เป็นการก็เป็นการสะสมประสบการณ์ของการทำข้าวไร่ ภูมิปัญญาของการทำไร่และสิทธิการใช้ที่ดินนั้น ในทางตรงกันข้ามหากมีคนในเมืองเข้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินในบริเวณนั้นก็อาจประสบปัญหา เนื่องจากไม่มีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม แม้ว่าเขาจะมีทุนทางเศรษฐกิจซึ่งอาจแปลงเป็นปัจจัยการผลิตต่างๆ แต่เขาก็ไม่สามารถทำไร่ได้แบบเดียวกับปะกาณูที่อาศัยมาอยู่ก่อน หรืออาจไม่มีทุนทางสังคมเพียงพอที่จะซื้อที่ดินด้วยซ้ำไป แต่ก็เป็นไปได้ที่คนในเมืองนั้นจะมีทุนทางสังคม หรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมระดับเจ้าหน้าที่ซึ่งมีอิทธิพลในการกำหนดกฎหมายหรือนโยบายการใช้พื้นที่ป่าทั้งหมดก็เป็นได้ (วินัย บุญลือ, 2545: 7)

ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าเครือข่ายทางสังคมในความหมายของทุนทางสังคม คือการมองความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลในฐานะที่เป็นทรัพยากร ซึ่งผู้ที่มีความสัมพันธ์กันนั้นจะใช้ในฐานะเป็นทรัพยากรในการลงทุนเพื่อให้ได้ผลประโยชน์โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือในระบบตลาดของกลุ่ม (Lin, 2001: 3)

การศึกษาเครือข่ายในฐานะที่เป็นทรัพยากรในการลงทุนเพื่อผลประโยชน์ในตลาด เช่น งานศึกษาของกนกพร ดีบุรี ที่ศึกษาการสร้างเครือข่ายทางสังคมของแรงงานสตรีรับจ้างเย็บผ้าสำเร็จเป็นรายชิ้นใน อำเภอต้นกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ กนกพรพบว่าแรงงานสตรีดังกล่าวมีสถานะ

ที่สูงขึ้นจากการทำการผลิต เนื่องจากการกลายเป็นผู้จัดการทรัพยากร และรายได้ของครัวเรือน โดยเฉพาะสตรีที่อยู่ในระบบการผลิตแบบเหมาร่วงที่แต่งงานแล้ว เธอจะมีสถานะที่เทียบเท่ากับสามีในฐานะเป็นผู้ที่มีบทบาทของการเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวอีกแรงหนึ่ง กนกพรพบว่าแรงงานสตรีเหล่านั้นก็มักจะสร้างเครือข่ายของกลุ่มสตรีที่ทำการผลิตเดียวกัน เพื่อให้กลุ่มและตัวเธอเข้าถึงทรัพยากรทั้งในการผลิตในไร่นา และในการรับจ้างผลิตผ้าสำเร็จรูปเป็นรายชิ้น (กนกพร คีบุรี, 2542)

ตัวอย่างงานศึกษาที่ศึกษากระบวนการปรับใช้เครือข่ายทางสังคมในฐานะเป็นทรัพยากรที่ใช้ในการลงทุนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้แก่ เอียน ฟาร์ค (Ian Falk) (Falk, 2000) ซึ่งงานวิจัยมีคำถามหลักของการวิจัยว่า “อะไรคือธาตุแท้ของปฏิสัมพันธ์ (interaction) ที่มีความสามารถในการผลิต (productivity) ระหว่างเครือข่ายทางสังคมในท้องถิ่น (local networks) ภายในชุมชนชนบท” โดยมีกรณีศึกษาพื้นที่ชนบทแห่งหนึ่งชื่อ ริเวอร์ทาวน์ (Rivertown) ของออสเตรเลีย ผ่านประยุกต์ใช้แนวความคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” (social capital) ในการอธิบายและตอบคำถามที่ได้ตั้งไว้ข้างต้น

ในบทความนี้ทุนทางสังคมหมายถึง “ทรัพยากร” (social capital is a resource) ซึ่งสร้างประโยชน์ร่วมให้เกิดแก่คนในชุมชน Rivertown โดยเฉพาะการกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ การขยายตัวของอุตสาหกรรมในชนบทเพื่อผลิตสินค้าที่ระลึกตอบสนองการขยายตัวของการท่องเที่ยว ความสัมพันธ์อันดีของคนในชุมชนผ่านกฎและคุณค่าที่คนในชุมชนยึดถือร่วมกัน (shared norms and values) จากความไว้วางใจกัน (trust) และการตระหนักถึงหน้าที่ที่แต่ละคนพึงมีต่อกัน และพึงมีต่อชุมชน (commitment) ทำให้ Rivertown เป็นเมืองขนาดเล็กกลายเป็นเมืองมีชีวิตชีวาด้วยศิลปหัตถกรรมและการท่องเที่ยว จนประสบความสำเร็จในฐานะเป็นเมืองที่ได้รับรางวัลเมืองตัวอย่างต้นแบบ จากการเก็บข้อมูลสนามของผู้ศึกษา คนใน Rivertown มักจะกล่าวว่าความสำเร็จของพวกเขาเกิดจากความร่วมมือร่วมใจกันของทุกคนในชุมชน, การทำงานเป็นทีม, การสนับสนุนซึ่งกันและกัน, ความไว้วางใจกัน, ปฏิบัติการของชุมชนรากหญ้า ฯลฯ

นอกจากนี้แม้แต่งานศึกษาขององค์กรพัฒนากระแสหลักระดับโลกปัจจุบันก็ได้รับแนวความคิดเรื่องทุนทางสังคมไปเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมการพัฒนากระแสหลักด้วยตัวอย่างได้แก่ งานศึกษาของ Asian Productivity Organization (Asian Productivity Organization, 2008) ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคม ในฐานะที่เป็นทุนทางสังคมกับกระบวนการขยายตัวของอุตสาหกรรมในเอเชีย

งานศึกษาของ Asian Productivity Organization ขึ้นนี้ให้ความสำคัญกับธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลาง (Small and Medium size Enterprises - SMEs) ที่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็น

เครือข่ายจะช่วยในการสร้างความร่วมมือในการแข่งขัน และทำให้เศรษฐกิจพัฒนา รวมไปถึงเชื่อมโยงปัจเจกบุคคล (individual) และองค์กร (organization) สามารถเชื่อมโยงเข้าหากันได้ภายใต้เครือข่ายทางสังคม

องค์กร Asian Productivity Organization เชื่อว่าธุรกิจขนาดเล็กและขนาดย่อม (SMEs) เป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของเอเชียในยุคปัจจุบัน ธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลางในเอเชียส่วนใหญ่มักมีครอบครัวเป็นผู้ประกอบการเอง (family owned firms) ซึ่งอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีนวัตกรรมและความเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบบโลกาภิวัตน์ทำให้ผู้ประกอบการขนาดเล็กและขนาดกลางต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตัวเองเพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว Asian Productivity Organization กล่าวว่าเครือข่ายทางสังคมจะเป็นทุนซึ่งช่วยธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลางในการปรับตัวเนื่องจากจะช่วยในการเปลี่ยนแปลงของธุรกิจ (business transformation) และเครือข่ายจะช่วยผู้ประกอบการขนาดเล็กและขนาดกลางให้เข้าถึงทรัพยากรหรือเทคโนโลยีใหม่ๆ รวมไปถึงตลาดใหม่ๆ (Asian Productivity Organization, 2008)

ตัวอย่างงานศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดความสัมพันธ์ทางสังคมของ กราโนเวเทอร์ (Mark Granovetter) เรื่องปัจจัยที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมมีความเข้มแข็ง คือ งานศึกษาของ Floysand (Floysand and Sjaholt, 2007) ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้แนวความคิดเรื่องการยึดโยงทางสังคม (embeddedness) และทุนทางสังคม (Social Capital) มาใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมเข้าสู่ความเป็นอุตสาหกรรม (Industrial Restructuring) ของชนบทยุโรป โดยมีพื้นที่กรณีศึกษาที่เขต Stryn ซึ่งตั้งอยู่ในเขตทางตะวันตกของประเทศนอร์เวย์

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อุตสาหกรรมของพื้นที่ชนบทแห่งนี้ผู้ศึกษาได้เสนอว่าผู้คนใน Stryn ดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวภายใต้รูปแบบของการผลิตแบบยังชีพ (subsistence) เรื่อยมาจนกระทั่งเกิดความเปลี่ยนแปลงในการผลิตผลผลิตทางการเกษตรเพื่อขาย (commercial agriculture) ซึ่งเริ่มทศวรรษที่ 1900 นอกจากนี้นับแต่ทศวรรษที่ 1880 พื้นที่ดังกล่าวยังได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวชนบทแบบของกลุ่มคนชั้นสูงของยุโรปที่เข้ามาพักผ่อนอาบน้ำแร่และเล่นสกี

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อุตสาหกรรมของพื้นที่ดังกล่าวเกิดขึ้นในทศวรรษที่ 1970 ทำให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นฐานการผลิตของอุตสาหกรรมหลายประเภท ผู้ศึกษาจึงให้ความสนใจว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (restructuring) อุตสาหกรรมนี้มีอิทธิพลอย่างไรต่อการยึดโยงทางวัฒนธรรม และเครือข่ายทางสังคมอย่างไร

โดยผู้เขียนได้ใช้แนวความคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมในการอธิบายว่าเครือข่ายทางสังคม คือกระบวนการสร้างความเชื่อมั่น (trust) ความรู้ที่ร่วมกัน (sharing knowledge) กฎที่มีร่วมกัน (sharing rule) และความหมายที่มีร่วมกันเหนือความเป็นปัจเจกบุคคล (inter-subjective

meaning) ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้จะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งช่วยให้ปัจเจกบุคคลสามารถสร้าง “วัฒนธรรม” ที่นำไปสู่ความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือกัน (co-operative) ซึ่งเป็นการมองเครือข่ายทางสังคมในฐานะที่เป็นทุน ผ่านแนวความคิดเรื่อง “สนาม” (field) ตามแนวความคิดของบูร์ดิเอร์

จากแนวความคิดดังกล่าวผู้เขียนได้เสนอความคิดว่าภายใต้กระบวนการอุตสาหกรรม ผู้คนในสตรีน (Stryn) ได้พัฒนาความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 “สนาม” (field) สำคัญๆ คือ หนึ่ง “สนามของการค้า” (Field of trade) ที่เป็นพื้นที่ของการสร้างความสัมพันธ์ และการแข่งขันที่เชื่อมโยงระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในกระบวนการผลิตและการขายไม่ว่าจะเป็นผู้จัดหาวัตถุดิบ ผู้ผลิต คนกลาง ผู้ขาย เป็นต้น ซึ่งเป็นการยึดโยงที่มีรากฐานจากความสัมพันธ์ในท้องถิ่น และในระหว่างชุมชนต่างๆ รวมถึงในบางกรณีเครือข่ายความสัมพันธ์นั้นยังอาจกว้างไกลไปถึงในระดับนานาชาติอีกด้วย เป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบ (extra-local linkage)

สองคือ “สนามของความเป็นชุมชน” (The community field) ในที่นี้ผู้ศึกษาเน้นศึกษาชุมชนผู้ประกอบการ (firms) ทางอุตสาหกรรม กล่าวคือร้อยละ 80 ของผู้ประกอบการอุตสาหกรรมดังกล่าวเป็นผู้ที่มีพื้นฐานมาจากท้องถิ่น (local origin) และนิยามตนเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับท้องถิ่น และเกี่ยวข้องเอาธุระกับปัญหาของท้องถิ่น กลุ่มคนดังกล่าวจะพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกันเพื่อสร้างความร่วมมือและผลประโยชน์ต่อการประกอบธุรกิจระหว่างกัน

สามสืบเนื่องจากประเด็นที่สองคือ “สนามของการบ่มเพาะผู้ประกอบการ” (The incubator field) ซึ่งสนามของการบ่มเพาะความเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งก็คือ “คณะกรรมการหอการค้า” (The board of Stryn Chamber of Commerce) หรือ SAMFORUM สนามนี้จะเหมือนแหล่งบ่มเพาะความเป็นผู้ประกอบการอุตสาหกรรมของสตรีน โดยที่ผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จในการสถาปนาตนในฐานะเป็นผู้ประกอบการ (established firms) จะให้การช่วยเหลือสนับสนุนแก่ผู้ประกอบการรายใหม่ (new comers)

ผู้เขียนกล่าวว่ามุมมองเช่นที่ได้กล่าวมานี้จะช่วยให้เห็นถึงกระบวนการกำหนดการพัฒนาชนบท และความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทแบบที่เห็นถึงลำดับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และการสร้างการยึดโยงกันทั้งในเชิงภูมิศาสตร์ และการยึดโยงทางวัฒนธรรม (การยึดโยงของอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นใหม่กับ “สถาบัน” ต่างๆ ที่มีอยู่แต่เดิมของสังคม) ของพื้นที่อุตสาหกรรมในบริบทของยุโรป จะเห็นได้ว่าในทัศนะนี้ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเครือข่าย ถูกยกไว้ในฐานะที่เป็นทุนทางสังคมที่เป็นประโยชน์ หรือส่งผลในเชิงบวกให้แก่การเปลี่ยนโครงสร้างอุตสาหกรรม ผ่านการปรับใช้ทุนทางสังคมให้เป็นประโยชน์ต่ออุตสาหกรรมในชนบทผ่าน “สนาม” (field) ตามแนวความคิดของบูร์ดิเอร์

อย่างไรก็ตามประเด็นของการศึกษาอุตสาหกรรมและเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ชนบทภาคเหนือของประเทศไทยของการศึกษานี้ไม่สามารถใช้แนวคำอธิบายของฟรอยด์สัน ที่มองว่าเครือข่ายทางสังคมเป็น “ทุน” หรือทรัพยากรในการลงทุนเพื่อสร้างผลประโยชน์ในพื้นที่ “สนามแข่งขัน” (field) หรือตลาด ได้เนื่องจากงานศึกษาของฟรอยด์สันและคณะเป็นงานศึกษาถึงการแข่งขันในตลาดระหว่างผู้ประกอบการ (firms) แต่เครือข่ายทางสังคมในความหมายของการศึกษาครั้งนี้หมายรวมถึงคนหลายกลุ่ม หลายสถานะทางสังคมเข้าไว้ด้วยกัน

1.4.3.2 เครือข่ายทางสังคมในฐานะความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียม

การศึกษาครั้งนี้นอกจากจะมองเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในฐานะที่เป็นทุนทางสังคม หรือทรัพยากรที่ใช้ในการลงทุนเพื่อผลประโยชน์ในตลาดหรือสร้างผลประโยชน์ร่วมกันในระดับกลุ่มและองค์กรแล้ว ผู้ศึกษายังเห็นว่าควรต้องเพิ่มมุมมองต่อเครือข่ายทางสังคมในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันด้วย เนื่องจากเครือข่ายทางสังคมเป็นความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีสถานะทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะทรัพยากรขมวดโยงอยู่กับคนแต่ละกลุ่มในเครือข่ายอย่างไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรมักจะติดอยู่กับผู้ที่มีตำแหน่งทางสังคมที่สูงกว่า ภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบช่วงชั้น (Lin, 2001: 165)

ตัวอย่างงานศึกษาที่ศึกษาการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันคืองานศึกษาของธัญลักษณ์ ศรีสง่า ธัญลักษณ์ศึกษาอุตสาหกรรมผ้าฝ้ายทอมือในหมู่บ้านชนบทในจังหวัดลำพูน งานชิ้นนี้เป็นตัวแทนหนึ่งของการศึกษาระบบทุนนิยมที่เข้ามามีผลกับวิถีชีวิตคนในชุมชน โดยได้สร้างรูปแบบเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ในรูปแบบที่นายจ้างพยายามสถาปนาอำนาจควบคุมพื้นที่การทำงานของคนงานทอผ้าผ่านพื้นที่ชีวิตที่หลากหลายทั้งในรูปแบบของการควบคุมพื้นที่ทำงาน (work place) ด้วยการออกแบบวิธีทำงานที่ยึดหยุ่นตามเงื่อนไขชีวิตของคนงานหญิง นำวิธีการทำงานที่แบ่งกันทำเหมือนระบบสายพาน และการจ่ายค่าจ้างเป็นรายชิ้นมาใช้ และยังรวมไปถึงการควบคุมวิถีคิดของคนงานหญิงผ่านประวัติศาสตร์ชุมชนและการผ่านพื้นที่กายภาพ เช่น บ้านของคนงานหญิง (การที่นายจ้างสามารถไป “ตามไปตัดผ้า” ซึ่งคือตามไปตัดชิ้นงานทันทีที่ทอเสร็จ) กาดเข้าในหมู่บ้าน (การซักถามและทวงผลงานที่ทอเสร็จในพื้นที่ชุมชนที่พบกันเป็นประจำ) รวมไปถึงการควบคุมความสัมพันธ์จากการใช้ความเป็น “แม่เลี้ยง” ของนายจ้าง และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของโรงงานผลิตผ้าฝ้ายทอมือในหมู่บ้านเพื่อควบคุมและจัดการกระบวนการผลิต (ธัญลักษณ์ ศรีสง่า, 2550: 168)

ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันและชนชั้นในชนบทเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในการศึกษาสังคมชนบทงานศึกษาของ แอนดรู เทอร์ตัน เรื่อง Local Power and Rural Differentiation

(Turton, 1989) เทอร์ตันอธิบายว่าในชุมชนชนบทเป็นมี “กลุ่มคนที่มีสถานะทางสังคมสูงในชุมชน” (village-level upper stratum) กลุ่มดังกล่าวประกอบไปด้วยเจ้าที่ดิน เจ้าของโรงสี เจ้าของร้านค้า ผู้ขายส่งสินค้าของชุมชน ผู้ปล่อยเงินกู้ ในชุมชนเป็นต้น

ในอดีตกคนกลุ่มที่เป็นผู้นำดังกล่าวใช้อำนาจจากการถือครองปัจจัยการผลิตที่มากกว่า ในการตัดดวงผลประโยชน์ส่วนเกิน (surplus) ผ่านอำนาจทางสังคมในฐานะที่เป็นกลุ่ม “ผู้มีอิทธิพล” ของชุมชน ซึ่งอาจแสดงออกด้วยภาพลักษณ์ของการเป็น “เจ้าพ่อ” โดยตอกย้ำอำนาจที่เหนือกว่านั้นผ่านการเป็นผู้อุปถัมภ์ที่สามารถให้คุณให้โทษได้ และผ่านการสนับสนุนพิธีกรรมทางศาสนา

แต่ภายใต้บริบทของสังคมชนบทไทยภายในยุคสมัยของ “การพัฒนา” โดยรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการดำเนินแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กลุ่มที่มีสถานะสูงในชุมชนได้กลายเป็น “พันธมิตร” (alliance) และสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ (linkage) กับรัฐและกลุ่มทุนที่มาจากภายนอกชุมชนทำให้ “อิทธิพล” ที่เคยมีมาก่อนหน้าได้พัฒนาไปเป็น “อำนาจที่เป็นทางการ” ภายใต้การอุปการะสนับสนุนจากรัฐ (state patronage) เช่น การเข้าไปมีส่วนในการเป็นกรรมการหรือสมาชิกขององค์กรปกครองในระดับท้องถิ่นที่รัฐสนับสนุนเช่น สภาตำบล หรือสภาจังหวัด จึงมีลักษณะเป็นผู้ประสานจัดการ (mediate) ผลผลิตส่วนเกินในชุมชน กับภาครัฐและทุนภายนอกชุมชน

ฟิลิปส์ เฮิร์ซ (เฮิร์ซ, 2533) ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชนบทโดยมองการที่รัฐเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน และหมู่บ้านเองก็ทวีความสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้นๆ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจท้องถิ่นกับอำนาจรัฐ และการแสดงบทบาทเป็นสื่อกลาง (mediate) ของอำนาจท้องถิ่นกับรัฐ เฮิร์ซ กล่าวว่าภายใต้การดำเนินการพัฒนา (ซึ่งถูกครอบงำโดยวาทกรรมการพัฒนา) ของรัฐ สิ่งสำคัญที่รัฐทำก็คือรัฐจะดึงเอาสถาบันที่มีอยู่ในหมู่บ้านหรือบุคคลที่มีความสำคัญของหมู่บ้าน (key villager) เข้าไปเป็นพวกของรัฐผ่านการทำให้เป็นราชการ (bureaucratization) เช่น การแต่งตั้งให้ผู้ที่มิอำนาจในการนำ หรือผู้นำตามธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นกลายมาเป็นผู้มีอำนาจทางการ เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน กลุ่มเหล่านี้จะเป็นสื่อกลางในการประสานประโยชน์ หรือดูดกลืนส่วนเกินในการผลิตจากท้องถิ่นไปสู่รัฐ ทำให้หมู่บ้านเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ แต่รัฐก็เข้าสู่สถาบันต่างๆ ของหมู่บ้านและเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน

จากงานศึกษาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าภายในสังคมชนบทมีความแตกต่างภายในสังคม (internal differentiations) คนในชนบทก็ถือครองปัจจัยการผลิตที่ไม่เท่ากัน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดนโยบายการพัฒนาได้ไม่เท่าเทียมกัน แต่ความสัมพันธ์เป็นไปในแนวทางที่กลุ่ม

อิทธิพลท้องถิ่นจะเข้าไปสัมพันธ์กับรัฐเพื่อทำให้อิทธิพลที่ตนมีกลายเป็นอำนาจที่เป็นทางการ และทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการดำเนินนโยบายการ “พัฒนา” ของรัฐ

งานศึกษาของชาติชาย ณ เชียงใหม่ (ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2527) มาช่วยเติมเต็มภาพเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในลักษณะที่เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม กล่าวคืองานศึกษาของเทอร์ตัน และเฮิร์ซ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจท้องถิ่น โดยอธิบายให้เห็นถึงการก่อรูปของกลุ่มอำนาจท้องถิ่น และวิธีที่กลุ่มอำนาจเหล่านั้นจะสัมพันธ์กับรัฐ แต่งานของชาติชายจะอธิบายถึงกระบวนการตัดสินใจของชาวบ้านในการสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นในบริบทหนึ่งๆ เช่น เลือกที่จะใกล้ชิดเกลียดชังความภายในชุมชนโดยอาศัยผู้มีสถานะเป็นผู้อุปถัมภ์ในชุมชนเป็นคนกลางผู้ใกล้ชิด เมื่อไม่ประสบความสำเร็จก็พึ่งกระบวนการยุติธรรม นอกชุมชนมาจัดการความขัดแย้ง เป็นต้น

ชาติชาย ใช้พื้นที่การศึกษาเป็นหมู่บ้านสองแห่งในจังหวัดเชียงใหม่เพื่อชี้ให้เห็นการเมืองในระดับท้องถิ่นที่เป็นประเด็นที่ดูมองข้ามไปจากการศึกษาการเมืองที่เป็นกระแสหลักที่สนใจแต่เฉพาะการเมืองระดับมหัพภาคหรือระดับชาติ ชาติชายแสดงให้เห็นถึงการที่ชาวบ้านในพื้นที่การศึกษาของเขาเลือกที่จะจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนโดยใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว หรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีกับผู้ให้การอุปถัมภ์หรือก็คือกลุ่มอำนาจท้องถิ่น มากกว่าที่จะพึ่งอำนาจที่เป็นทางการที่อยู่นอกชุมชน เช่น หน่วยงานราชการของรัฐ ซึ่งเป็นการทำงานของเครือข่ายสังคม ที่ทำให้เห็นถึงพฤติกรรมทางการเมืองของผู้ถูกศึกษาว่ามีลักษณะตื่นตัว (active) และมีพลวัต (dynamic) อยู่เสมอ ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่ามีความสำคัญและควรประยุกต์ใช้ในการอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่การศึกษานี้ เนื่องจากแนวความคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมกับการพัฒนาอุตสาหกรรมในชนบทในการศึกษานี้ จะเป็นการผสมผสานแนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเครือข่ายที่เป็น “ทุนทางสังคม” ในขณะเดียวกันเครือข่ายทางสังคมนี้ก็จะเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันของคนในสังคม แต่มีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และรูปแบบการผลิตที่หลากหลาย

1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

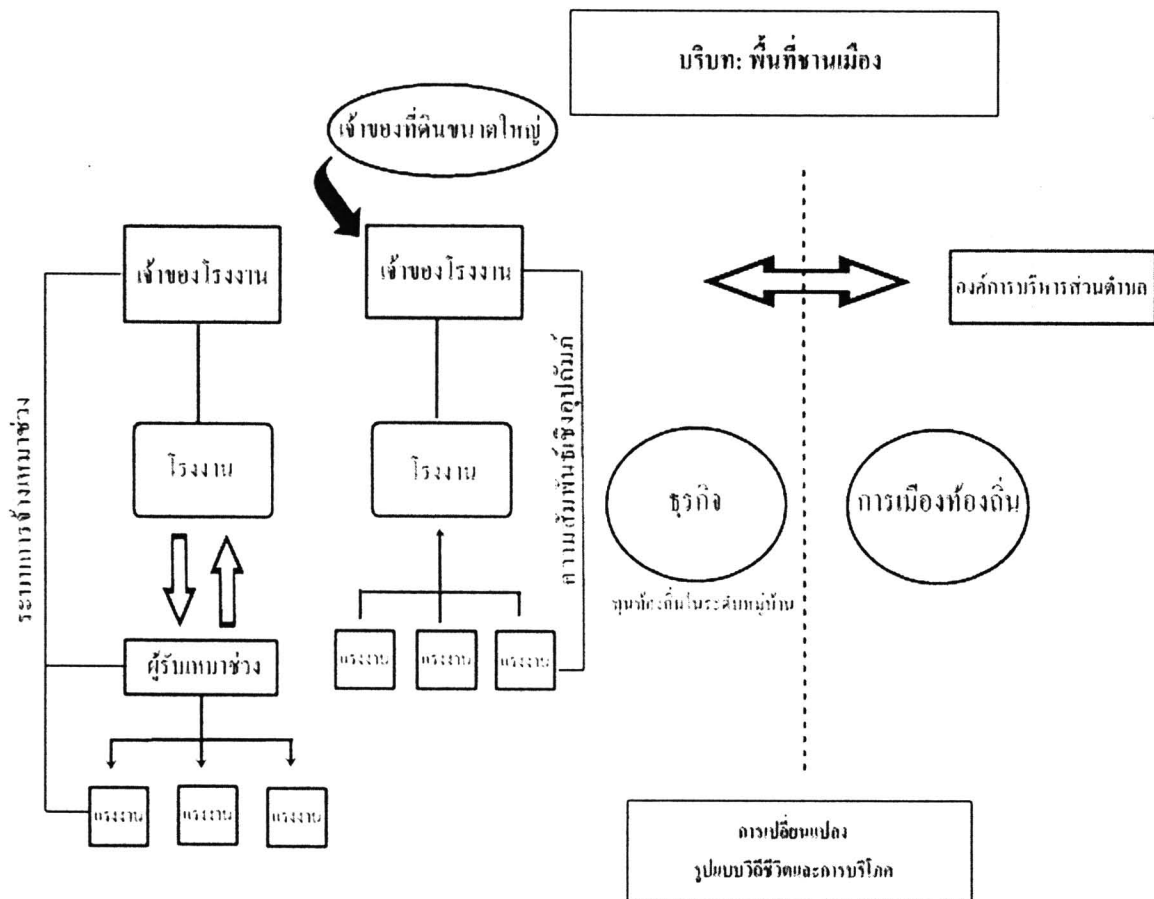
งานศึกษานี้ศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่กิ่งเมืองกิ่งชนบทแห่งหนึ่ง ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรเข้าสู่การผลิตหัตถอุตสาหกรรมสินค้าที่ระลึกในชนบท ซึ่งภายใต้ระบบการผลิตดังกล่าวผู้ผลิตแต่ละประเภทได้มีการปรับใช้ความสัมพันธ์หรือ “เครือข่ายทางสังคม” (social network) มาเป็นรากฐานรองรับระบบการผลิตหัตถอุตสาหกรรม โดยเฉพาะการระดมแรงงานผ่านเครือข่ายทางสังคม

กล่าวคือผู้คนที่พื้นที่การศึกษาเลือกที่จะเข้าสังกัดกลุ่มการผลิตหนึ่งๆ โดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีกับ “เจ้าของโรงงาน” และผู้รับเหมาช่วงผลิตแต่ละราย เช่น ผ่านความเป็นญาติหรือเพื่อนบ้าน ความเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ (“พ่อเลี้ยง”) และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ (“ลูกน้อง”) ภายใต้รูปแบบการผลิตที่ปรากฏ เจ้าของโรงงานซึ่งอยู่ในสถานะของผู้จ้างงานแต่ละราย จะใช้รูปแบบความสัมพันธ์ที่ต่างกันในการจัดการแรงงาน เจ้าของโรงงานบางรายที่ก่อตั้งธุรกิจมา ยาวนานเลือกที่จะเป็น “ผู้ให้การอุปถัมภ์” แก่ “ลูกน้อง” ผ่านการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ การ รักษาพยาบาล รวมถึงให้คนงานพักอาศัยอยู่ในพื้นที่โรงงาน ในขณะที่เจ้าของโรงงานรายใหม่ซึ่ง เพิ่งก่อตั้งกิจการบางรายที่ยังไม่สามารถสะสมทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมไม่มากพอจน นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ก็จะใช้ระบบการจ้างงานแบบเหมาช่วงซึ่งซ้อนทับอยู่ กับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมจากการเป็นเครือญาติหรือเพื่อนบ้านในการจัดการ แรงงาน เจ้าของโรงงานรายใหม่จึงมักตั้งโรงงานในเขตพื้นที่หมู่บ้านเพื่อให้แรงงานที่เป็นญาติหรือ เพื่อนบ้านเข้ามาทำการผลิตในโรงงานหรือกระจายชิ้นงานออกไปทำที่บ้าน ในขณะที่เจ้าของ โรงงานที่ประกอบกิจการมานานจะสร้างโรงงานครบวงจรในพื้นที่ของตนเองแล้วให้คนงานมาทำ การผลิตในพื้นที่ดังกล่าวโดยไม่ผ่านการจ้างงานแบบเหมาช่วง

การศึกษาครั้งนี้จึงทำการศึกษาโดยมีกรอบแนวคิดทางทฤษฎีสามประการ คือ (1.) แนวความคิดเรื่อง “เครือข่ายทางสังคม” (2.) สองแนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม และ ทุนทาง วัฒนธรรม” และ (3.) ประเด็นเรื่องการขัดแย้งทางวัฒนธรรมของเศรษฐกิจ ผ่านข้อถกเถียงของ สำนักตรรกะนิยม (Formalist) และสำนักสถาบันนิยม (Substantivist) ซึ่งเป็นประเด็นถกเถียงที่ว่า ระบบเศรษฐกิจสามารถขับเคลื่อนได้ด้วยตนเองผ่านระบบกลไกตลาดเสรี หรือระบบเศรษฐกิจขัด แย้งอยู่กับตรรกะทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม

ด้านหนึ่งเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมนำมาซึ่งการจ้างงานและการสร้างรายได้ของ ครัวเรือนในบ้านหม้อ แต่อีกด้านหนึ่งเครือข่ายทางสังคมก็นำมาซึ่งการขูดรีด อำพรางการขูดรีดโดย ลดความรุนแรงของการขูดรีดลง ผ่านรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างเจ้าของโรงงาน ผู้รับเหมาช่วงผลิต และผู้รับจ้างผลิตเป็นรายชิ้น ในกรณีของการจ้างงานแบบเหมาช่วงเจ้าของ โรงงานก็ใช้ความสัมพันธ์เครือญาติและเพื่อนบ้านในการลดทอนค่าใช้จ่ายในการดูแลจัดการ สวัสดิการแรงงานด้วย

แผนภูมิที่ 1.1 กรอบคิดในการศึกษา

1.6 ขอบเขตและวิธีวิจัย

1.6.1 พื้นที่วิจัย

ขอบเขตพื้นที่การศึกษาครั้งนี้ คือบ้านทุ่งด้อม หมู่ที่ 4 ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบทที่มีความหลากหลายในรูปแบบการดำเนินชีวิตและกระบวนการผลิต เหตุที่เลือกพื้นที่การศึกษาแห่งนี้ก็เนื่องมาจากบริบททางประวัติศาสตร์ที่พื้นที่แห่งนี้เป็นแหล่งผลิตสินค้าหัตถกรรมเพื่อขายควบคู่กับการทำงานในไร่นามาเป็นเวลานานนับร้อยปีนับแต่ก่อตั้งชุมชน นอกจากนั้นภายหลังการขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยวของเมืองเชียงใหม่ในทศวรรษที่ 2510 พื้นที่หมู่บ้านบ้านหม้อก็ได้กลายมาเป็นแหล่งผลิตหัตถกรรมของที่ระลึกของเมืองเชียงใหม่ จนเป็นรากฐานของการผลิตหัตถอุตสาหกรรมแปรรูปไม้มะม่วงในปัจจุบัน

ฉะนั้นพื้นที่กรณีศึกษาแห่งนี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีที่จะชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของวิถีชีวิตและการผลิตในสังคมเกษตร ทั้งยังสะท้อนความสัมพันธ์ที่ทวีความแนบแน่นขึ้นของพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบทกับเมืองและระบบตลาดในระดับโลก

1.6.2 หน่วยการวิเคราะห์

หน่วยในการวิเคราะห์ของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ กระบวนการปรับใช้และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเครือข่าย ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของการประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะการผลิตหัตถกรรมแปรรูปไม้มะม่วงของชุมชนซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ของชุมชนกรณีศึกษา โดยสนใจกระบวนการปรับใช้และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการผลิตนี้และประกอบอาชีพอื่นๆ ในชุมชนซึ่งแบ่งออกเป็นสี่กลุ่มดังนี้

หนึ่งกลุ่มเจ้าของโรงงานหัตถกรรมไม้มะม่วงจำนวน 4 ราย เจ้าของโรงงานในการศึกษาค้นคว้านี้หมายถึงผู้ประกอบการรายใหญ่ในอุตสาหกรรมแปรรูปไม้มะม่วง เป็นผู้ลงทุนในการผลิตทั้งหมด ทำหน้าที่เป็นผู้จัดหาวัตถุดิบตลอดจนขอการสั่งซื้อและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ที่สั่งซื้อในแต่ละครั้ง เจ้าของโรงงานที่ทำการศึกษามี 2 กลุ่มคือ (1.) เจ้าของโรงงานที่ไม่ใช้การจ้างงานแบบเหมาช่วง และ (2.) เจ้าของโรงงานที่ใช้การจ้างเหมาช่วง เจ้าของโรงงานกลุ่มแรกที่ไม่ใช้การจ้างเหมาช่วงเป็นเจ้าของโรงงานที่ประกอบกิจการมาเป็นเวลานาน มีพื้นฐานจากครัวเรือนเกษตรกรที่ร่ำรวยและมีโรงงานซึ่งสามารถทำการผลิตได้ครบวงจร เจ้าของโรงงานกลุ่มนี้จะจ้างแรงงานประจำให้เข้ามาทำการผลิตในพื้นที่โรงงานของตนโดยไม่ใช้การจ้างเหมาช่วง

เจ้าของโรงงานกลุ่มที่สองคือเจ้าของโรงงานที่ใช้การจ้างงานแบบเหมาช่วง เป็นเจ้าของโรงงานที่ตั้งกิจการภายหลังเจ้าของโรงงานกลุ่มแรก การตั้งกิจการมีลักษณะเป็นการค่อยๆ สะสมทุนแล้วจึงขยายขนาดของกิจการ เจ้าของโรงงานกลุ่มนี้จึงใช้ระบบการกระจายการผลิตในแต่ละขั้นตอนไปยังผู้รับเหมาช่วงและผู้ผลิตรายขึ้น เนื่องจากยังไม่สามารถสร้างโรงงานผลิตแบบครบวงจรได้เมื่อเริ่มกิจการ ภายในพื้นที่กรณีศึกษาเจ้าของโรงงานอยู่ในสถานะเป็นผู้จ้างงานของชุมชน นอกจากนั้นเจ้าของโรงงานบางรายยังดำรงตำแหน่งสำคัญในชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้ประสานระหว่างรัฐและทุนที่อยู่ภายนอกชุมชนให้เข้ามาสู่ชุมชน เช่น และนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

สองกลุ่มผู้รับเหมาช่วงการผลิต กลุ่มผู้รับเหมาช่วงในการศึกษานี้หมายถึง ผู้ที่รับวัตถุดิบจากเจ้าของโรงงานแล้วนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ตามขั้นตอนเป็นลำดับ เมื่อผลิตในขั้นตอนของตนเสร็จแล้วก็จะส่งต่อการผลิตไปให้ผู้รับเหมาช่วงกลุ่มอื่น เช่น การรับเหมาช่วงกลึงไม้ให้ได้ขนาดและรูปทรงตามขอการสั่งผลิตจากเจ้าของโรงงาน และกลุ่มแกะสลักลายไม้ (ใช้ตัวเขาะร่องเป็นลวดลาย) เป็นต้น ผู้รับเหมาช่วงที่ทำการศึกษามี 2 ราย รายที่หนึ่งเป็นผู้รับเหมาช่วงซึ่ง

สะสมทุน โดยซื้อเครื่องจักรและตั้งโรงงานขนาดย่อมเพื่อผลิตสินค้าเพียงชิ้นตอนหนึ่งแล้วจ้างคนงานให้เข้ามาทำการผลิตในพื้นที่โรงงาน รายที่สองเป็นผู้รับเหมาช่วงระดับหัวหน้ากลุ่มแรงงานซึ่งไม่สะสมทุนหรือขยายกิจการ

กลุ่มที่สามคือกลุ่มที่รับผลิตรายขึ้นจำนวน 4 ราย กลุ่มผู้ผลิตรายขึ้นหมายถึงผู้ที่รับผลิตผลิตภัณฑ์เป็นรายขึ้นตามพื้นที่ผลิตหรือบ้านของผู้รับเหมาช่วงในการผลิต หรือรับเป็นรายขึ้นมาผลิตในบ้านของตน เป็นกลุ่มผู้ผลิตรายขึ้นเป็นหน่วยย่อยที่สุดของการผลิตหัตถอุตสาหกรรมของชุมชน โดยศึกษาผู้ผลิตรายขึ้นซึ่งมีที่ดินเกษตรและไม่มีที่ดินเกษตร

1.6.3 ระดับการวิเคราะห์

ระดับการวิเคราะห์ในการศึกษารั้งนี้ผู้ศึกษาขออธิบายภาพที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่กรณีศึกษา คืออุตสาหกรรมในพื้นที่ชนบทซึ่งอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมในพื้นที่เป็นตัวขับเคลื่อน โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสองระดับคือ

ระดับที่หนึ่ง การวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในฐานะที่เป็นความเปลี่ยนแปลงทางการผลิต ซึ่งเป็นภาพปรากฏที่สามารถเห็นประจักษ์ได้ เป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในการผลิตอุตสาหกรรมของชนบทอันเป็นผลมาจากความยืดหยุ่นของการจ้างงานในการผลิตในระบบทุนนิยม, ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างชนบท (เช่น การขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองเชียงใหม่ซึ่งสัมพันธ์กับการผลิตหัตถกรรมเพื่อตอบสนองต่อการขยายตัวของการท่องเที่ยวของหมู่บ้านชนบทในสันกำแพง), ความเปลี่ยนแปลงในการเข้าถึงทุนและนโยบายรัฐที่กระตุ้นการเข้าถึงทุนของผู้ผลิตขนาดเล็ก เป็นต้น

ระดับที่สอง เป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับความสัมพันธ์ ซึ่งสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางการผลิต เช่น วิเคราะห์ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีมาแต่เดิม เช่น ความสัมพันธ์ทางชนชั้นหรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ว่าสนับสนุนหรือนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางการผลิตอุตสาหกรรมในชนบทอย่างไร

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการเปลี่ยนรูปแปลงร่างสังคมเกษตร (Agrarian Transformation) ในกรณีของพื้นที่ชนบทและพื้นที่ชนเมือง

1.7.2 ทำให้เข้าใจถึงลักษณะที่ระบบการผลิตและตลาดระดับโลกเข้าไปทำงาน และปะทะประสานกับท้องถิ่น (ชนบทและพื้นที่ชนเมือง) ซึ่งมีบริบทเฉพาะ

1.7.3 ทำให้เห็นถึงรูปแบบของความพยายามของคนในพื้นที่ที่สร้างยุทธวิธี (strategies) ที่หลากหลายเพื่อตอบสนองกระบวนการเปลี่ยนรูปแบบร่างสังคมเกษตร โดยเฉพาะการปรับใช้หรือสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการผลิตหัตถอุตสาหกรรม

1.8 ระยะเวลาในการศึกษา

ทบทวนวรรณกรรมเพิ่ม	กันยายน 2552
ศึกษาเก็บข้อมูลในพื้นที่	ตุลาคม 2552 – พฤศจิกายน 2553
ประมวลข้อมูลเพื่อวิเคราะห์	ธันวาคม 2553 – พฤษภาคม 2554
สรุปข้อมูลร่วมกับอาจารย์ที่ปรึกษา	มิถุนายน – สิงหาคม 2554
นำเสนอวิทยานิพนธ์	กันยายน 2554

1.9 เนื้อหาวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีเนื้อหาทั้งสิ้น 6 บท ประกอบด้วย

บทที่ 1 อธิบายถึงที่มาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง กรอบคิดในการศึกษา ระเบียบวิธีวิจัย ขอบเขตและพื้นที่ศึกษา ผลที่คาดว่าจะได้รับ ระยะเวลาในการศึกษาและเนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

บทที่ 2 นำเสนอพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านกรณีศึกษาโดยสังเขป โดยอธิบายถึงลักษณะภูมิประเทศ ประวัติการก่อตั้งชุมชนและทักษะความชำนาญเฉพาะด้านของผู้คนในพื้นที่โดยเฉพาะความสามารถในการผลิตสินค้าหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นรากฐานของทักษะในการผลิตสินค้าหัตถกรรมที่ระลึกในเวลาต่อมา โดยผู้ศึกษาได้แบ่งลำดับพัฒนาการออกเป็นสองส่วนคือ หนึ่งอธิบายถึงพัฒนาการของเกษตรกรรมในพื้นที่กรณี เริ่มที่ความพยายามปลูกพืชพาณิชย์ (พ.ศ. 2490 – พ.ศ. 2520) การขยายตัวของพืชพาณิชย์ (พ.ศ. 2520 – พ.ศ. 2545) และ ช่วงสุดท้ายคือการลดปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่นๆ เหลือเพียงการปลูกข้าวเป็นพืชหลัก (พ.ศ. 2545 – ปัจจุบัน) ส่วนที่สองอธิบายถึงการกลายเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งส่งผลต่อการผลิตสินค้าหัตถกรรมภายในพื้นที่นับตั้งแต่ช่วงการผลิตสินค้าหัตถกรรมที่ระลึก (พ.ศ. 2516 – พ.ศ. 2533) และการขยายตัวของหัตถกรรมจากไม้มะม่วง (พ.ศ. 2533 – พ.ศ. 2548)

บทที่ 3 นำเสนอกระบวนการก่อรูปของผู้ผลิตแต่ละประเภทภายใต้การผลิตสินค้าหัตถอุตสาหกรรมจากไม้มะม่วงนับตั้งแต่เจ้าของโรงงานหัตถกรรม ผู้รับเหมาช่วง และผู้ผลิตรายอื่น โดยผู้ศึกษาได้ศึกษาเจ้าของโรงงานหัตถกรรมไม้มะม่วงจำนวน 4 ราย ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มคือหนึ่งเจ้าของโรงงานที่มีโรงงานครบวงจร จ้างแรงงานให้เข้ามาทำการผลิตใน

พื้นที่โรงงานโดยไม่กระจายการผลิตแบบเหมาช่วง เจ้าของโรงงานกลุ่มนี้เป็นผู้ที่ก่อตั้งกิจการมา ยาวนานและพื้นฐานทางเศรษฐกิจจากครอบครัวชาวนารวย เจ้าของโรงงานกลุ่มที่สองเป็นเจ้าของ โรงงานซึ่งใช้การจ้างแรงงานแบบเหมาช่วง เป็นกลุ่มเจ้าของโรงงานซึ่งเพิ่งก่อตั้งกิจการมาไม่นาน นักผันทัวเองขึ้นมาจากระบบรับจ้าง จึงไม่มีทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมมากเท่าเจ้าของ โรงงานกลุ่มแรก ดังนั้นจึงต้องอาศัยการกระจายการผลิตแบบเหมาช่วงในเครือข่ายความสัมพันธ์ ทางสังคม (เครือญาติและเพื่อนบ้าน) และจ่ายค่าตอบแทนเป็นรายชิ้น กลุ่มผู้รับเหมาช่วงซึ่งเป็น “โซ่ข้อกลาง” ในกระบวนการจ้างแรงงานแบบเหมาช่วง มี 2 ประเภท คือผู้รับเหมาช่วงที่สะสมทุน เพื่อขยายกิจการเป็นเจ้าของโรงงานและผู้รับเหมาช่วงซึ่งเป็นเพียงหัวหน้ากลุ่มแรงงานเท่านั้น ใน ส่วนของผู้ผลิตรายชิ้นมีทั้งผู้ที่ผันทัวเองออกนอกภาคการเกษตรและเป็นแรงงานรับจ้างอย่างเต็มตัว และแรงงานซึ่งผสมผสานอาชีพทั้งในและนอกภาคการเกษตร (“กึ่ง” กรรมกร)

บทที่ 4 นำเสนอเครือข่ายความสัมพันธ์ซึ่งแตกต่างกันในโรงงานของเจ้าของโรงงาน ทั้งสองประเภท เจ้าของโรงงานซึ่งไม่ใช้การจ้างงานแบบเหมาช่วงใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ใน การจัดการและดูแลแรงงาน ในขณะที่เจ้าของโรงงานซึ่งใช้การเหมาช่วงไม่ได้ใช้ความสัมพันธ์เชิง อุปถัมภ์ดูแลชีวิตความเป็นอยู่ผู้ผลิตรายชิ้นเท่าเจ้าของโรงงานกลุ่มแรกแต่ใช้ความสัมพันธ์ทาง สังคมความเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านไว้มากกว่าความสัมพันธ์ในฐานะนายจ้างและลูกจ้าง นอกจากนี้ผู้ศึกษาจะเสนอว่าเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการผลิตผ่านความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และ เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมภายในหมู่บ้านมีความมั่นคงตายตัวกว่าเครือข่ายภายนอกชุมชน เช่น เครือข่ายผู้จัดหาวัตถุดิบ และเครือข่ายผู้ตั้งซื้อสินค้าซึ่งเป็นคนจากภายนอกชุมชน

บทที่ 5 นำเสนอความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและรูปแบบการบริโภคของผู้คน ในพื้นที่กรณีศึกษาภายหลังจากการเข้าสู่การผลิตหัตถอุตสาหกรรมแบบเหมาช่วง 3 ประการคือ หนึ่งลักษณะการบริโภคและรูปแบบวิถีชีวิตแบบกึ่งเมือง เช่น การบริโภคสินค้าสมัยใหม่ สอง อธิบายถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่ในชุมชนซึ่งเป็นบุตรหลานของผู้ผลิตรายค้าหัตถกรรม และสามอธิบาย การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางศาสนาผ่านคติการสร้างพระเจ้าทันใจในพื้นที่กรณีศึกษา

บทที่ 6 สรุปผลการศึกษา ซึ่งนำเสนอข้อค้นพบของการศึกษา ข้อถกเถียงเชิงทฤษฎี และนัยยะต่อการพัฒนาสังคม